مێژوونووس و نووسینەوەی مێژوو

(PP 1 - 23)

ID No. 1705

https://doi.org/10.21271/zjhs.22.5.1

کامەران احمد محمدامین

کۆلێژی یاساو رامیاری/زنکۆی سەلاحەددین-هەولێر

kamaran.amin1@su.edu.krd

وەگـــــــرتن : 2018/05/01

پەسندکردن : 2018/01/22

بڵاوکردنەوە : 2018/11/01

پوختە

لەم توێژینەوەیدا باس لە پەیوەندیەکان نێوان مێژو و مێژوونووس کراوە، میتۆدەکانی نووسینەوەی مێژوویی و ئەو گفتوگۆیانەی دەربارەی مێژوو کراوە خراوەتە روو، باس لە ئەرکەکانی مێژوونووس دەکات و ئەوە روونەدەکاتەوە، کە مەرج نیە هەریەکێك دەربارەی رووداوەکانی رابردووی نووسی پێی بگوترێت مێژوونووس. بە هەمان شێوە گفتوگۆ لەسەر گێرانەوەی مێژووی و رووداوی مێژوویی دەکات و رۆڵی هزر لە نووسینەوەی مێژوودا دەنرخێنێت، بە چڕی شیکاری بۆ بونیادی هزری لە نووسینەوەی مێژوویدا دەکات.

پێشەکی

گرنگی بابەت

تێگەیشتن لەرەگەزەکانی مێژوو ئێجگار گرنگە بۆ تێگەیشتن لەخودی مێژوو، تاوەکو ئێستا ئەو بڕوایە باوەو لە ئارادایە، کە هەربابەتێك دەربارەی چیرۆکەکانی رابردوو بنووسرێت پێی دەگوترێت مێژوو، هەر کەسێکیش چەند لاپەڕەیك دەربارەی رابردوو بنوسێت پێی دەگوترێت مێژوونووس! ئەو جۆرە تێگەیشتنە پێویستی بەهەڵوەستەکردن و لێکدانەوەی وردترو پێداچوونەوە هەیە، بۆ ئەوەی مرۆڤ بتوانێت سوود لەئەزموونەکانی رابردوو وەربگرێت دەبێت توانای ئەوە پەیدا بکات، کەوا کامە ئەزموون هەڵدەبژێرێت، کەواتە پرۆسەی هەڵبژاردنی ئەو بابەتەی توێژینەوەی لەسەر دەکرێت زۆر گرنگە، چونکە مرۆڤ هەرگیز ناتوانێت هەموو ئەو شتانە بنووسێتەوە، کەروودەدەن، هاوکات مێژووەکە چۆن دەنووسێتەوە، چ زمانێك و چ شێوازێك بەکاردەهێنێت، ئەمانە هەموو بابەتی گرنگن خۆیان لەپەنای هەردوو چەمکی مێژوو و مێژوونووسدا حەشارداوە، ئەمەوا دەکات، تایبەت کردنی توێژینەوەیەك بۆ بەم بابەتە، بایەخ و گرنگی خۆی هەبێت.

ئامانجی توێژینەوە: ئامانجی سەرەکی ئەم توێژینەوەیە شیکردنەوەی هەردوو چەمکی مێژوو و مێژوونووسە، چونکە بەداخەوە کورد یەکێکە لەو نەتەوانەی، کە بەشێوەیەك لەشێوەکان قوربانی مێژووە، نەك بەتەنیا ئەو مێژووەی، کە تیایدا ژیاوە، بەڵکو ئەو مێژووەی، کە نووسراوەتەوەو تاکی کوردی لەسەر پەروەردە کراوە! رەنگ بێت تێگەیشتن لەمێژوو لای هەموو گەلێك کارێکی ئاسان نەبێت، بەڵام بۆ کورد زۆر خراپتر شکاوەتەوە و کارەکە ئاستەنگتر بووە، چونکە نەك بەتەنیا بەشێکی هەرە زۆری ئەو مێژوونووسە کوردانەی کەلەسەر مێژووی کوردیان نووسیوە لەئاست تێگەیشتنی مێژوو بەرپرسیاریەتی قۆناغەکەی خۆیان دانەبووینە، بەڵکو مێژووی کورد لای دوژمنانی کوردیش کراوەتە گۆڕەپانێکی شەڕو شەڕی بنیاتنانی کەسایەتی تاکی کوردیان لەسەر ئەنجام داوە، بەو ئامانجەی، کە بتوانین ئەو بابەتە وەك ئەوەی، کەهەیەبۆ خوێنەری کورد روون بکەینەوە!

پرسیاری توێژینەوە:ئایا دەکرێت هەموو ئەو نووسینانەی دەربارەی رابردوو نووسراون و دەنووسرێن بەمێژوو حسێو بکرێن، یاخود هەر کەسێك هات و شتێکی دەربارهەی قۆناغێکی دیاریکراوەوە نووسی ناوی مێژوونووسی لێبنرێت؟ ئایا مێژوونووس کێیە؟ مێژوو چۆن دەنووسرێتەوە؟

گریمانەی توێژینەوە: بێگومان نەخێر، هەر بابەتێك لەسەر رابردوو بنوسرێت پێی ناگوترێت مێژوو هەر کەسێکیش دەستی دایە قەڵەم و چەند پەڕێکی بەرووداوەکانی رابردوو رەش کردەوە، پێی ناگوترێت مێژوو نووس، بەڵکو هەم لەنووسینەوەی مێژوو، هەم ئە و کەسەی، کە مێژوو دەنووسێتەوە، پێویستە بنەمایەکی زانستی و هوشیاریەکی ئەقلانی هەبێت، واتە چەندین مەرجی تێدابێت، لە

بەر ئەوەی نووسینەوەی مێژوو تەنیا بۆ چێژی نووسینەوە نیە، بەڵکو ئەرك و بەرپرسیاریەتیەو مێژوو نووس دەبێت کەسێك بێت لەئە رك و بەرپرسیاریەتیەکەی تێبگات و هاوکات لەئاستی ئەو ئەرك و بەرپرسیاریەتییەش دابێت.

میتۆدی توێژینەوە: لەم توێژینەوەیەدا پشت بەمیتۆدی مێژوویی-شیکاری بەستراوە.

پەیکەری توێژینەوە: ئەم توێژینەوەیە لەسێ بەش پێکهاتووە، بەشی یەکەم تایبەت کراوە بە مێژو و ئەرکەکانی مێژوونووس، کە لە دوو باس پێکهاتووە، باسی یەکەم شرۆڤەی چەمکی مێژوو و مێژوونووس کراوە، هەرچی باسی دووەمە، تەرخانکاوە بۆ ئەرکەکانی مێژوونووس. لەبەشی دووەمدا، مامەڵە لەگەڵ گێڕانەوەو رووداوی مێژوویی کراوە، کە لەدوو باس پێکهاتووە، لە باسی یەکەمدا شرۆڤەی گێڕانەوەی مێژوویی، واتە شێوازی گێڕانەوە لەمێژوودا کراوە، لەباسی دووەمیشدا رووداوی مێژوویی روونکراوەتەوە. بەشی سێیەم دەربارەی هرزو نووسینەوەی مێژووە، بەهەمان شێوەی بەشەکانی تر لەدووباس پێکهاتووە، باسی یەکەم تایبەت کراوە بە پرۆسەی نووسینەوەی مێژوو، لەباسی دووەمیشدا کار لەسەر بونیادی هرزی و نووسینەوەی مێژوو کراوە، لەکۆتایدا ئەو سەر ئە نجامانە خراوەتە روو، کە توێژەر پێی گەیشتووە، هاوکات لیستێکیش بۆ ئەو سەرچاوانە کراوە، کە لەم توێژینەوەیەدا سوودیان لێوەرگیراوە.

بەشی یەکەم:

مێژو و ئەرکەکانی مێژوونووس

باسی یەکەم:

مێژو و مێژوونووس

مێژوونووس بەو کەسە دەگوترێت، کە شارەزایی لەمێژوودا هەیەو پسپۆڕی زەمەنی رابردووە، مێژوونووس جیاوازە لە فە یلەسووف و زانایانی کۆمەڵناسی، هەرچەندە فەیلەسووفەکانیش بانگەشەی ئەوە دەکەن، کەئەوانیش رابردوو راڤە دەکەن، زاناکانی کۆمەڵناسیش هەوڵدەدەن خۆیان لەکۆیلایەتی ئێستا رزگاربکەن و بەرەو رابردوو هەڵزنێن(تویلیەوتولار، 1999، ل 27). بەڵام مێژوونووس ئاماژە بەرابردوو دەکا لە کاتی ئێستادا، بۆیە ئێستایەکەش دەگۆڕێت، ئەو واتایەش دەگۆڕێت، کە لەرابردوودا دە بینێت(اتکن، دارالعلم للملايين، ل 9). (کرۆچە) لەم بارەیەوەدەڵێت هەموو مێژوو "بریتیە لە مێژووی هاوچەرخ" هەرکەسێکیش نازناوی مێژوونووسی راستەقینەی هەڵگرتبێت فەیلەسووفە بیەوێت یاخود نەیەوێت"(هرنشو، 1944، ل10).

مێژوونووس کاتێك مامەڵە لەگەڵ زانیاریەکانی رابردوو دەکات، دەکەوێتە ناو جیهانێك کاراکتەرەکانی شانۆکەیان جێهێشتووەو تەنیا کارەکانیان بەجێماوە، زانیاریەکانی رابردووش لەزۆربەی کاتدا ناروون و تەم و مژاوین، بۆیە مێژوونووس دەبێت هەمیشە بە گومانەوە مامەڵە لەگەڵ زانیاری و دۆکیونێتەکان بکات. زانایانی مێژوو گوتویانە:"گومانی مێژوونووس پێشەنگی حیکمەتە کەیەتی، لەبەرئەوەی بنەما لەمێژوودا تۆمەتباریە نەك ئەستۆ پاکی، دیارە لەمەشدا بەڵگەیان لەدەروونناسی وەرگرتووە، کەهەستە کانی مرۆڤ و ئەحکامە ئاوەزیەکان و یاددان بەوە تۆمەتبار دەکەن، کە زۆرجاران فریو دەخوات و خەڵك فریو دەدات(رستم، 2002، ل72). هاوکات پێویستە ئەوەش بزانین، مێژوونووس بەتەنیا مامەڵە لەگەڵ زانیاری و دۆکیونێتە بەردەست و بەرجەستەکاندا ناکات، بەڵکو گەلێك جاران بۆ ئەوەی بەوردی لەدۆخەکە تێبگات و بەرچاوی روون بێت، پێویستی بەئەندێشەو هێنانە بەرچاو هەیە، پێویستە لەسەری حوکم لەسەر ئەوە نەدات، کە چۆن ئەو شتانەی لەبەرچاو نین، کاریگەریان بەبڕی ئەو بەڵگانەی، کە لەبەر دە ستیەتی دەربارەی بابەتی نووسینەکەی هەبووە، تاوەکو لەرێگای پرۆسەی هەڵێنجانەوە باوەڕ بەخۆی دەهێنێت، کەئەو کاریگەریە گریمان کراوە بە رێگایەکی تر رووینەداوە. ئەو جۆرەتێڕامانە ئەوەش دەگرێتەوە، کە هەندێك جار پێی دەگوترێت (ئەگەرەکانی مێژوو)و دەتوانین ناوی بنێین میتامێژوو (ماوراء التاريخ)، هێنانە بەرچاو(التخيل) پشت بە حوکمێك دەبەستێت، کە مێژوویی نیە، واتە ناتوانرێت راڤەکردنێکی مێژوویی بۆ بکرێت، بۆیە وەك بەشێك لەهزری مێژوویی دان بەمیتا مێژوو نانرێت ، بۆ نمونە ئەگەر مرۆڤ بیەوێت لەبایەخی کەسێك یاخود شتێك، یا مەزنی کەسێك تێبگات دەپرسێت چی دەبوو ئەگەر ئاوا نەبوایە؟!(رستم، 2002، ل72)، واتەهەوڵدەداڕووداوەکە هەڵوەشێنێتەوەو بەپشت بەستن بەگریمانەکانی خۆی دایبڕێژێتەوە. کەواتەکاری مێژوویی بەپلەی یە کەم کارێکی رەخنەگرانەیە(بوس، 1981، ل 49).

چەندەی مێژوونووس توانای لەهێنانەوەبەرچاو زۆرتر بێت، هێندەتوانای لەژیاندنەوەی ژیانی رووداوە بە سەرچووەکانی مێژووی بەسەرچوو زۆرتر دەبێت، هێنانەبەرچاو کۆتایی قۆناغی هارمونەتیزەکردنی مێژووییە(التاويل التاريخی)، کاتێك مەنتاڵی مێژوونووس لەسەر راستەقینەیەکی دیاریکراو سەقامگیر دەبێت و بیرکردنەوەکەی پێی دەگا، وای تێدەگا، کە ئەمەراستەقینەیەکی تە واوەو دەست دەکات بە داڕشتنەوەی وەك مێژوویێکی نووسراو، بێگومان هارمونەتیکا بڕێکی وا لە هێنانەبەرچاو لەخۆوە دەگرێت،

کە یارمەتی دەدات، بۆ ئەوەی پەیکەری مێژوو لەراستەقینە چەسپاوەکانەوە بونیات بنێت، یاخود دەیگەیەنێتە راستەقینەیەکی تر، کە چوون یەکە لەگەڵ راستەقینەیەك، کەدەیزانین و لێی دڵنیاین، بەڵام هێنانەبەرچاو لەمەودایەکی دووردا گەڕاندنەوەی وێنەی ریالیستی مێژووییە وەك ئەوەی، کە هەیەو بەخاڵی دەستپێکی نووسینەوەی مێژوویی هەژماردەکرێت(فوزی، 1964، ل44). خاڵی دە ستپێکیش بەگوێرەی رەوگە هزریەکانەوە دەگۆڕێت، بۆ نمونەخاڵی دەستپێکی مێژوو لای ئایدیالیستەکان رابردوو نیە، بەڵکو تێگە یشتن و وەرگرتنی پێویستیە ئاکاری و ئاینی و کۆمەڵایەتی و ئابوری و سیاسیەکانی ئێستایە، ناتوانین لەرابردوو تێبگەین ئەگەر لە پێویستەکانی ئێستاماندا نەژین و تێی نەگەین، بەشێوەیەك، کە بتوانێت ئارەزووەکانی ئێستامان پڕ بکاتەوە، جا لەبەر ئەوەی پێویستیەکانی ئێستاش لای هەموو مێژوونووسەکان وەکو یەك نیە، بۆیە دەبینین کتێبە مێژووییەکان زیاتر رەنگدانەوەی روانگەی تایبەتی مێژوونووسەکان دەردەبڕێت، لەبەرچەند هۆکارێکیش ئاستەنگە روانگەی هەموو مێژوونووسەکان لەسەر یەك شت رێکە وێت، کە لەگرنگترینیان:

1- مێژوونووس ناتوانێت خۆی لەهەست و سۆزی خۆی بەرامبەر ئەو کەسانەی، کە مێژوویان دەنووسێتەوە داماڵێت.

2- هاوکات ناتوانێت خۆی لەو چین و توێژە داماڵێت، کەتیایدایە(صبحی، 1975، ل50).

لە راستیدا مێژوونووسەکان وێنەی جیهانمان نیشان دەدەن وەك ئەوەی لەمێژوودا هەیە، کۆی ئەو پرۆسەیەمان بۆ وەسف دە کەن، کە لە پەنای گۆڕانکاری ئەو شتانەدایە، کە دەگۆڕێن، لەوانەیە ئەمە راڤەکردنێکی خۆیی بێت و بەشداریکردنێکی نامۆ بێت بۆ ئەوەی خودی خۆمان و کاروباری مرۆڤایەتیمان پێ بناسێنێت، دیارە ئەم بۆچوونەش نوێنەرایەتی دۆخێکی تایبەت بەهزر دەکات، کەیاسای تایبەت بەخۆی هەیە، بۆ نمونە ئەگەر هاتوو هەڵویستەکان دژی شەڕانگێزی بوون و باش بوون ، یاخود دەربارەی قۆناغی گوناهەکان و سەروەرێتی گوناهەکان دەدوا، دەبێت، هەموو گۆشەکانی وێنەکەی بەشێوەیەکی جیاواز دابنرێت، لەبەر ئەوەی ئەمە پێوەری تر لەبواری تردا دەهێنێت، چونکە ئەگەر بەشێوەیەکی رەها مامەڵەی لەگەڵ حوکمەئاکاریەکان کرد، ئەوە واتای ئەوەیە هە وڵدەدات رەهەندێکی نوێ بخاتەئەستۆی خۆی، لێرەدا بواری راڤەکردنی مێژوویی جێدەهێڵێت، کە تاکە شوێنێکیشە مێژوونووس دەتوانێت بەنیشتمانی خۆی هەژمار بکات، بۆیە پێویستە ئاگادار بێت، لەجیاتی ئەوەی چیرۆکی ئەوەمان بۆ بگێرێتەوە، کەکام لایان لەسەر حەق بووە، دەتوانێت باسی جیاوازی مرۆڤەکانمان بۆ بکات، پێویستە ئەوەمان لەیاد بێت، کەتەنیا بەباسکردن و پرسیارکردن، مەودای تێگەیشتنی نێوان مرۆڤەکان فراوانتر دەبێت، ئەمەش هەموو سەردەمەکان دەگرێتەوەو ئەو روانگەیە هەموو جیهان بەیەکە وەدەبەستێتەوە.(Butterfield ,https://cdn.preterhuman.net:P. 70-71).

پێویستە ئەوە بزانین، کە ئێمە لەچاوی ئێستاوە سەیری رابردوو دەکەین، مێژوونووس لەقۆناغەکەی خۆیدا دەژی و لەرێگای مە رجەکانی بوونی مرۆڤەوە پابەندەپێیەوە، هەمان ئەو وشانەی، کە زۆر بەکاریان دەهێنێت، وەك وشەی دیموکراسی و ئیمپراتۆریاو شەڕو شۆڕش و...هتد، بەواتای ئێستا بەکاریان دەهێنێت، مێژوونووسەکۆنەکان وا لێڕاهاتبوون، وشەکانی وەکو سندووقەکانی هە ڵبژاردن وەکو ئەوە بەکاربهێنن، کە لە دەقە کۆنەکاندا هەبووە، تەنیا بۆ ئەوەی وانیشان بدەن، کە ئەوان نەکەوتوونەتە ئەو داوەوە، دیارە، کە ئەمە یارمەتیان نادات، چونکە ئەوان لەزەمەنی ئێستادا دەژین، ناتوانن خۆیان بەوەفریو بدەن و کەوشەکانی رابردوو بە کاربهێنن، کەزەمەنی بەسەرچووەو ئێستا بۆ خەڵك نامۆیە. لەراستیدا مێژوونووس لەرابردوو ناژی، بەڵام وەك یەکێك لە مێژوونووسان دەڵێت " پێویستەرابردووی خۆش بوێت". کە، ئەمەش جێگای گومانە، چونکە خۆشویستنی رابردوو جۆرێکە لە رۆمانسیەت و بیرکردنی مرۆڤە بەساڵاچووەکان بۆ کۆمەڵگا کۆنەکانیان، کە لە ئەنجامی ئەمەشدا متمانەیان بەسەردەمەکانی خۆیان لە دەست دەدەن.(Carr,http://trfa.org.uk:P.3).

دەگوترێت توێژینەوەی مێژوویی ئەو توانا ئاوەزیە بە دەردەخا، کە لەناخی مێژوونووسدایە، مادام دەتوانێت لەروانگەی مێژووییەوە هەموو ئەو شتانە بیزانێت، ئەو بیرۆکانە دووبارە لەدەروونی خۆیدا دەینوێنێتەوە، زانینی ئەو بیرۆکانەیە، کە توانا ئاوە زیەکانی نیشاندەدات و (یاخود ئەو توانایەی، کە لەئەنجامی توێژینەوەکانیدا بۆی هاتووە) یارمەتی دەدات بۆ ئەوەی بیر لەو شێوازانە بکاتەوە، بە پێچەوانەوەی ئەمەش، هەرکاتێك لەگەڵ کێشەکانی مێژوو بەریەك کەوت و نەیتوانی تێیان بگات، دەگەڕێتەوە بۆ سنووری هێزەکانی ئاوەزی خۆی، واتە ناتوانایی خۆی لەهەندێك رووەوە ئاشکرا دەکات، کاتێك نەیتوانی بیریان لێبکاتەوە، یاخود هەرگیز ناتوانێت بیریان لێبکاتەوە، یاخود لەو قۆناغە دیاریکراوەدا ناتوانێت بیریان لێبکاتەوە. لەوانەیەئەو بیرۆکەی، کە دەڵێت ئەو مێژوونووسەی وردبینەو لەراستەقینە گرنگەکان تێدەگات، بایەخێکی مێژوویی دەبەخشێتە کتێبەکەی و وەك سەرچاوەیەکی مێژوویی، کەراستی تێدابێت، بەقووڵایی دەچێتە ناو وێناکردنێکی داهێنەرانەی مێژوو، جوانترین وێنەی مێژوو دەخاتەروو، بەڵام ئەمەئەگەر بۆ هەندێك دۆخ راست بێت، ناکرێت بکرێتە رێسایەکی گشتی. لەلایەکی تر، گومانی تیا نیە ئەو کتێبانەی، کە وەك سەرچاوەیەکی مێژوویی بایەخێکی گرنگیان هەیە ، لەوانەیە، وەك نمونەیەك بۆ نووسینەوەکانی مێژوو گرنگ نەبن! بەشێوەیەکی گشتی پەیوەندیە کی راستەوخۆ لەنێوان بەهای کتێب وەك سەرچاوەیەکی مێژو و بایەخەکەی لەمێژووی زانستی مێژوودا، نیە(روزنتال، 1983، ل13).

ئەمەیە وامان لێدەكات، كە لەكاتی خوێندنەوەی كتێبەكانی مێژوودا، جیاوازی بكەین لەنێوان ئەو بابەتەی، كەمێژوونووسەكە كاری لە سەر كردووە، لەگەڵ روانگەو بۆچوونی خودی مێژوونووسەكە خۆی، كە زۆر جاران هێندە كاریگەری لەسەر بابەتەكە دروست دە كات، دەبێتە هۆی ئەوەی دەقەكان واتا راستەقینەكانی خۆیان لەدەست بدەن و مۆركی هزری ئەو هەڵگرن، بەتایبەتیش كاتێك مێژوونووس هەوڵدەدات لەروانگەیەكی ئایدیۆلۆژیەوەرووداوەكان بخوێنێتەوە. سەرباری ئەمە مێژوونووس هەرگیز ناتوانێت ژیانی كەسی خۆی لەنووسینەكانیدا دابڕێت، چونكە ئەویش وەك هەر تاكێكی تر لەتاكەكان مرۆڤە ، درك پێبكات یاخود نەیكات، بەشێكە لەو كۆمەڵگایەی تیایدا دەژی، بەو سیفەتە لە داكەوتەكانی رابردووی مێژوویی نزیك دەبێتەوە، هەندێك جار دەربارەی ڕێڕەوی مێژوویی دەدوێن وەك ئەوەی كەژاوەیەك بێت و بجوولێتەوە، بەمەرجێك مێژوونووس بەخ و لەخۆیایی نەبێت خۆی وەك بازە نەیە تەبەرچاو، كە تەنیا لەرێگای گەرووی خۆیەوە سەیری دیمەنێكی كردووە! یاخود سەیری مرۆڤەكان دەكات لەژێرەوە، بەڵكو مێژوونووس مرۆڤێكەو شان بەشانی مرۆڤەكانی تر لەو كەژەوەیەدا دەڕواو دەژی، چۆن كەژاوەكە بەگوێرەی ئاڕاستەی با بۆ لای راست و چەپ دەهەژێت، هەندێكجار لەرزینەكەی زیاتر دەبێت، هەڵوێستەكان بەگوێرەی بەشەكانی كەژاوەكە بەردەوام لە گۆڕاندایە، بۆ نمونە شتێكی لۆژیكیە كاتێك باپیرانی خۆمان لەچاخە ناوەڕاستەكان نزیكتربن، كە ئەوان تیایدا ژیاون، یاخود سەردە می تەزار بۆ ئێمە لەسەردەمی (دانتی) نزیكترە، ئەمە خاڵێكە لەناو كەژاوەكەو ئاسۆكانمان لەئاسۆكانی ئەوو، گۆشەنیگاكانمان لە گۆشەنیگاكانی ئەو نوێترە، بەم چەشنەكەژاوەكە، كەمێژوونووسەكەی تیایە بەردەوام دەجوولێتەوە، مێژوونووسەكە خۆشی بەشێكە لەمێژوو خۆی زیاتر لەرابردوودا گۆشەكەی خۆی دیاری دەكات(Carr, http://trfa.org.uk: p.37). چونكەئەزمونی رۆژانەی خۆی فێری دەكات، كە دوێنێ وەك ئەمڕۆ نیە، ئەمڕۆی وەك بەیانی نابێت، ئەو یاددانەیە، وا دەكات، كە زۆر جار كاریگەری لەسەر خوێندنەوەی تایبەتی خۆی بۆ رووداوەكانی رابردووش هەبێت.

مێژوونووس هەرچەندە بەتوانا بێت ئاستەنگە بتوانێت خۆی لەو هەموو فاكتەرانەرزگاربكات، كە هەڵقوڵاوی بیرو بۆچوونە سیاسی و ئاینیەكانی خۆیەتی، بەتایبەتیش ئەو هەستانەی، كە دەرهاویشتەی ئەو ژینگەیە تیایدا دەژی، زۆر جاران مێژوونووس پشت بەدەقێك یاخود شوێنەوارێك دەبەستێت، لەبنەڕەتدا شوێنەوارێكی رەسەن نیەو ساختەكراوە(مونتسكیو، 2011، ل 8). بۆیە دە بینین، مێژووی راستڕەوەكان بەشێوەكی نێواخنی پشت بەپرەنسیپەكانی هەڵبژاردن دەبەستێت، پشت بەستنیش بەو پرەنسیپە پابە ندمان دەكات بەوەی، كەپێویستەچیرۆكی هەموو مێژوو رێكبخەین، لێرەدا دۆخێكی زۆر جیاوازمان بۆ دروست دەبێت، بۆ نمونە كاتێك مێژوونووس دەیەوێت توێژینەوەلەسەر سەدەی شازدەهەمدا بكات ئەو دۆزینەوانە دیاربكات، كە بۆ ئەو سەردەمە گرنگ بووە، یاخود لەو سەردەمەدا كاریگەری هەبووە، دواتر بەراوردی بكات لەگەڵ سەردەمەكانی تر، ئەو كاتە پێویست بەوە دەكات سە رلەنوێ چیرۆكەكەدابرێژێنەوەو گرنگترین ئەو یاسانەی، كە هەمواریان دەكاتەوە هەڵسەنگێنێت، بەواتایەكی تر پێوستە بەگوێرەی ئەو هەماهەنگیەی، كەلەپرەنسیپەكانی ئاماژەكردنێكی راستەوخۆ بۆ ئێستا پراكتیزە دەكرێت، چیرۆكێكی كورتر بگێرێتەوە، كە بەتەواوی جیاواز بێت لەچیرۆكەكەی تر، ئەمەیە، كە پێی دەگوترێت راڤەكردنێكی راست رەوان بۆ مێژوو (Butterfield : https://cdn.preterhuman.net:P.18).

هەندێك لەمێژوونووسان باسی هەواڵ و داكەوتەكان دەكەن، بەبێئەوەی باسی هۆیەكانیان بكەن، هەندێكی تر بەتەنیا بەپێناسە ی رووداوەكانی رابردوو ناوەستن، لەهەواڵەكان ورد دەبێتەوەو داكەوتەكان شرۆڤەدەكات، بەشێوەیەكی زنجیرەیی زەمەنی هۆیەكان رێز بەند دەكات، رووداوەكان دەگەڕێنێتەوە بۆ هۆیەكانیان و داكەوتەكانیش بۆ حاڵەتەكانیان. با لێرەدا بەو پرسیارە دەست پێبكەین، ئایا مێژوونووس چی دەكات كاتێك پێویست بەوە دەكات هۆیەكانی رووداوەكان دیاری بكات؟ یەكەم تایبەتمەندی ئەوەیە، مێژوونووس هەمیشە كۆمەڵێك هۆ دیاری دەكات و دەبێت توانای ئەوەی هەبێت لەنێو هەموو هۆیەكاندا ئەو هۆیە دەست نیشان بكات، كە لەهوموو ئەوانەی دیكە تر كاریگەرتر بووە، ژەنڕاڵ (مارشال) لەو بارەیەوە نووسیویەتی:"پێویستە خەڵك لەو ئامرازانەی لە بەردەستیاندایە و سەیری شێوازی كاركردنی هۆیەكانی پێدەكەن وریا بن و رەچاوی خاڵەكانی تر بكەن، كە لەگەڵ هۆیەكاندا تێكەڵ دەبێت و شوێنەوارەكانی بەدی دەكرێت، بۆ نمونەئەگەر بپرسین:" بۆچی لەساڵی (1917) شۆڕش داگیرسا؟ مرۆڤ كاتێك سەیری دایسانی شۆڕشی بەلشەفی دەكات، كۆمەڵێك هۆی بەدیار دەكەوێت، لەوانە شكستە یەك لەدوای یەكە سەربازیەكانی رووسیاو داتە پینی ئابووری وڵات، لەژێر فشاری ئەو شەڕانەدا، هەروەها شكست هێنانی حكومەتی تەزار لەچارەسەركردنی كێشە كستوكاڵیەكان و كاریگەری پروپاگەندەكانی بەلشەفیكەكان، كە جەختیان لەسەر چینی پرۆلیتاریای هەژارو بەكارهێنانیان لەكارگەكانی (پترۆگراد) دەكردەوە. لێرەدا دەبینین مێژوونووس خۆی لەبەردەم كۆمەڵێك هۆدا دەبینێتەوە، پێویستەزنجیرەیەكی هەرەمی بۆ هۆیەكان دروست بكات و پەیوەندی هۆیەكان لەگەڵ یەكتردا رێكبخات، تا لەراڤەكردنی كۆتایدا بگاتە ئەو هۆیەی، كە هۆی هەموو هۆیە كانە، ئەمەش راڤەكردنی تایبەت بە مێژوونووسەكە دەبێت بۆ ئەو بابەتەی، كە لەسەری دەنووسێت(Carr.http://trfa.org.uk:P.97).

هەندێك پێیان وایە، کە "هۆ بوونی نیە، نەهۆ هەیەو نەپێداویستی!" مێژوونووسی ئەڵمانی مێنیکە (Meinecke)لەکۆتایی ژیانیدا، لەژێر فشاری ئەو کارەساتانەی وڵاتەکەی پیایدا تێدەپەڕی، گەیشتەئەو بڕوایەی، کەهیچ هۆیەك لەئارادا نیەو رێکەوت رۆڵی سەرەکی لەرووداوەکان دەبینێت، پێی وابوو کەوا بەخ و لەخۆبایی و هەڵبژاردنی (هایدینبرگ) بۆ سەرۆکایەتی کۆماری (ڤایمار) و هە ڵبژاردنی مرۆڤێکی واسواس و دوودڵی وەکو هتلەر، هۆی سەرەکی جەنگی جیهانی دووەم بوو .(http://trfa.org.uk:P.110, Carr). کەواتە دەتوانین بگەینە ئەو دەرئەنجامەی، کە چاودێرییەکی توندتری سەر ماشێنەکان و چاك کردنی رێگاو بانەکان لەکۆتایدا دەبێتە هۆی کەم بوونەوەی رووداوەکانی هات و چۆ، بەڵام شتێکی لۆژیکی نیەئەگەر بڵێین دەتوانین رووداوەکانی هات و چۆ لەرێگای قە دەغەکردنی جگەرەکیشان لەشوفێرەکان کەم بکەینەوە! هەمان شت لەسەر هۆیەکانیش لەمێژوودا پراکتیزەدەبێت ، بەڵام پێویستە جیاوازی لەنێوان هۆیە ئاوەزمەندیەکان و ئەو هۆیانە بکەین، کە نا ئاوەزمەندین، دەکرێت ئەم لۆژیکە بۆ وڵاتانی ترو قۆناغەکانی تر لەبار بێت و ئەو وانانەی لێیان هەڵێنجین، دەمانگەیەنێتە گشتاندنێکی بەرهەمدارو لەکۆتایدا تێگەیشتنمان فراوانترو قووڵتر دەکات. لەگەڵ ئەوەشدا هەندێك هۆی لاوەکی هەیە، کە ناتوانین بیگشتێنین، لەبەرئەوەی پڕ بەواتای وشە جۆرێکی دەگمەنن، هیچ وانەیەکی لێوە فێر نابین و نامانگەیەنێتە هیچ دەرئەنجامێك، لێرەدا دەبێت بۆچوونێکی تریش بخەیەروو ئەویش بیرۆکەی ئامانجی ئە و رایەیە، کەوا کلیلی چارەسەری سۆنگەییمان(السببیە) لەمێژوودا فێر دەکات، کە ئەمەش ئەحکامی بەهاکان لە خۆوەدەگرێت و مێژووش بەهۆی ئەحکامی بەهاکانەوە راڤەدەکات، چونکە بەبێ گەڕانەوە بۆ بەهاکان، گەڕان بەدوای زیانەکان لەمێژوودا زۆر ئاستە نگە، ئەمەیە، کە وەزیفەی دوولایەنەی مێژوو دیاریدەکات، تێگەیشتنمان بۆ رابردوو لەژێر رۆشنایی ئێستاو تێگەیشتنمان بۆ ئێستا لە ژێر رۆشنایی رابردوو (.Carr,http://trfa.org.uk:P.117).

ئەگەر مێژوونووس بایەخی بەوردبوونەوە لە هەواڵەکانداو رەخنەی لەدۆکیومێنت و شوێنەوارەکان گرت، مێژووەکەی دەبێتە مێژووێکی رەخنەئامێز، ئەگەریش هەوڵیدا پەند لەرابردوو وەربگرێت، بۆ ئەوەی خەڵك سوودی لێوەرگرن و شوونی هەڵگرن، مێژووەکەی دەبێتە مێژووێکی ئاکاری(اخلاقی)، بەڵام ئەگەر بایەخی بەهەوڵی دەوڵەتان و پەیوەندیەکانی نێوانیاندا، بۆ ئەوەی لە کاروباری دەوڵەتاندا سوودی لێوەربگیرێت، مێژووەکەی دەبێتە مێژووی سیاسی، ئەگەر ئەمانەی هەموو تێپەڕاندو کەوتە شرۆڤە کردنی داکەوتەکان، بۆ ئەوەی چۆنیەتی و هۆی روودانیان بزانێت، مێژووەکەی دەبێتەمێژووێکی فەلسە فی(Carr,http://trfa.org.uk:P.117)، واتە بەشێوەیەکی گشتگیر دەڕوانێتە مێژو و هەوڵدەدا سەرەتاو کۆتایی دیاری بکات، ئەمە دە یگەنێتە ئەو ئەنجامەی، کە هەوڵبدات لەوە تێبگات، کە شارستانیەتەکان چۆن لەدایك دەبن و گەشەدەکەن و دواتر چۆن دە ڕووخێن، لەراستیدا تێبینی پێنج شێوە لەگشتگیری مێژوویی دەکرێت، وشەو واتا گشتیەکان(چەمکەکان)، کە مێژوونووس بەکاریان دە هێنێت و گشتگیرە، بۆ نمونە من وەسفی کەسیك لە کەسایەتیەکانی رابردوو دەکەم، وەك چۆن وەسفی ئەو چرایە دەکەم کەلەبەردە مم دایە، چەمکی وەسفی بەکاردەهێنم، داکەوتەکان بە شێوەیەك دەگێڕمەوە، دەیانگەڕێنمەوە بۆ شتێك لەرابردوو ، لەبەرئەوەی ئە و گۆڕانکاریانەی بەسەریاندا‌هاتووە(کە بەچەك دەردەبڕێن)، بەڵام لەهەمان کاتدا ئاماژە بۆ شوێن و کاتی ئەوە دەکەم، کە رووداوە کە یاخود رووداوەکانی تیادا رووداوە، پاشان ئەو بەهایانەی، کەرێکی دەخەن، شتی جیهانین، پێویستەلای هەمووان قبووڵکراو بێت، ئەگەرهاتوو بیەوێت زانستی و بابەتیانەبێت، سەرباری ئەوەش، مێژوو هەمیشەبەکۆمەڵێك رووداوی چڕو وردو روونەوە، بەکات و شوێنەکەیmوە پەیوەست نیە، مێژوونووس توێژینەوە لەکارەکانی هیچ کەسایەتیەکی مێژوویی بەتەواوەتی ناکات، بەسروشتی خۆشی هەمان شت بۆ کەسانی نەناسراو ناکات! ئەو لەقۆناغێکی دیاریکراودا، بایەخ بەهەموو جووتیارەکان لەوڵاتێك لەوڵاتەکاندا نادات، بەڵکو تەنیا بایەخ بەمەرجەکانی ژیانی ئەوانە دەدات، کە لەو سەردەمەدا ژیاون، ئەو تەنیا چەمکە مێژووییەکان بەشێوەیەکی رێژەیی بەکاردەهێنێت(ارون، 1999، ل123)، بۆ نمونە، کاتێك دەڵێن کەوا بزووتنەوەی چاکسازی لەئەوروپا بووەهۆی هێنانەدی ئازادی، رەنگ بێت ئەمە راستیەکی تێدا بێت، بەڵام پاساو بۆ ئەوە ناهێنێتەوە، کە هیچ دەرئەنجامێك لەسەر ئەوەبنیات بنێین، دەشێت ئەو راگەیاندنە کۆتایی بیانگەکانی مێژوونووسێك بێت، بەڵام زۆر مەترسیدارە ئەگەر ئەوەمان وەك خاڵی دەستپێك بۆ خۆمان وەرگرت، ختووکە لێدانێکی گەورەیەی ئاوەزە ئەگەر پشت بەهەندێك لەو شێوە راگەیاندنە ببەسترێت، ئێمەلەیادی دەکەین کەوا ئەو تێزە وەك ئەوەی، کەهەیەدرێژکراوەیەکی لۆژیکیەبۆ ئەو پاساوانەی، کە مێژوونووس دەتوانێت بۆ بیرۆکەیەی خۆی بیدات، کە بەدوادا چوونی بۆ کردووە، بەڵام ئێمەنابێت لەگەڵ ئەو بیرۆکەیەدا لەئاسمان بفڕین، لەکاتێکدا وا دەخوازێت ئەو بیرۆکیە هێنرا بێتەسەر زەوی، بەڵکو پێویستە بیخەینە ژێر راڤەکردنێکی ناوخۆیی، بۆ ئەوەی ئاڵۆزیە بنەڕەتیەکەیمان بۆ ئاشکرا دبکات، مە ترسی گەورەی ئەو راڤەکردنەش لەو پانتاییەفراوانە دایە، کە ئاوەز داگیری دەکات و یاری لەسەر نیوە راستەقینەکانی مێژوونووساندا دەکات، بۆیە پێویستە توێژینەوەیەکی مێژوویی راستەقینەو چڕ ئەنجام بدەین تاوەکو لەبەکارهێنانی کورت دوورمان بخاتەوەنە نەمانخاتە بەردەم پێشبینیکردنی ئاڵۆزو ناروون، بەڵکو بمانگەیەنێتە نێو وردەکارییە بەرجەستەکان ,Butterfield)

https://cdn.preterhuman.net:P.55). بەڵام بەدڵنیاییەوەمێژوونووس بیرۆكەی چیرۆكێك لەگەڵ خۆیدا ناهێنێت، كە لەرێگای تۆماركردنەوە بەدەستی هێنا بێت، كە تیایدا درۆ خۆی لە قاوغی راستەقینەدا حەشاردا بێت، بەڵام هاوكات نابێت ئەوەش فەرامۆش بكەین، كە هەندێك لەو جۆرە چیرۆكانە بەشێك لەراستەقینهكان بەخۆیانەوە دەگرن، كەهەموو لەوردەكاریەكانیاندا جیاوازن، هیچ لایەكیان رای لەلایەنەكانی تر نیە، ئەوەی لەو حاڵەتەدا پێویستە مێژوونووس بەهەندی وەربگرێت، ئەو بیرۆكە گشتیانەیە، كە جۆرە كانی چیرۆكە دەشێ بیاندۆزێتەوە(White, http://www.jstor.org:p.294-295).

جێگای ئاماژە پێكردنە، كەوا "دەلالەتی راستەقینەی مێژوویی لەسەرەوەی مێژووەوەیە، دیاردەكان، پەرجووەكان، بەتەنیا بۆئە وە هەن، كە سەرنجی ئێمە بۆ ئەو روحە رابكێشن، كە بەشێوەیەكی چێژ ئامێز دیاردەكانی تیا لەدایك دەبێت"(غادامیر، 2007، ل285)، هە رمێژوونوسێكیش بەشێوەیەك ئەو روحە دەبینێت و تێی دەگات! بۆ نمونە مێژوونووسێك، كە لە كۆتاییەكانی فەرمانڕە وایی تریپۆس ئیمپراتۆریای رۆمانی42 -37 پ. ز)، ژیاوە، بەم چەشنە ئازارەكانی مەسیحی نووسیوەتەوە" مەسیح لەسەرخاچدا هیچ شتێكی نیە دەربارەی ئازارەكانی بیڵێت، تاكە چینێك، كە دەتوانێت كۆتا كۆتایی مەسیح بهۆنێتەوە، گرژی دۆخی سیاسی و ئاینیە لە نێو كۆمەڵگای جوولەكە"، كاتێك مێژووی جوولەكە جێدەهێڵین و دێینە ناو مێژووی دیانەكان رۆڵی مەسیح بەگوێرەی پێنووسی ئەو مێژوونووسە، رۆڵی كەسایەتیەكی لاوەكیە، بەڵام لەمێژووی دیانەكان مەسیح بەرۆڵێكی مەزنتر هەڵدەستێت! كەواتە دەلالەتەكانی نە تەوەكان بەگوێرەی كات ناگۆڕێت، بەڵكو ئەوەئێمەین چینەكە دەگۆڕین، بۆیە دەبینین هەموو شتەمێژووییەكان ئەگەر وەك بەشێك لەمێژوو نەبێت هەست بە بوونیان ناكەین(ڤین، 1998، ل72). هۆی سەرەكی ئەمەش، دەگەڕێتەوەبۆ خودی مێژوونووس خۆی، كە بە پێچەوانەی لۆژیستیك ناتوانێت جیهانی بینراو(عالم الظواهر) لەدوای خۆیەوە جێبهێڵێت، ئەو لەجیهانێكدایە، كە بەشتە رووكە شەكان دەوردراوە، ئەركی ئەو ئەوەیە لەوان بەرزتر بێتەوە، تاوەكو توانای ئەوەی هەبێت تێیان بگات، بێگومان ئەمەش لەرێگای دانانی میتۆدێكی ورد دەبێت، دۆزینەوەی رێگایەك، كە جیهانی خورافەو نەریتە خورافیەكان لە یەكتر جیا بكاتەوە دەبێت شتە رووكە ش و كرداریەكان لەوەهەم و فریودانەكان جیا بكرێتەوە، یەكێك لەمێژوونووسەكان، (نیپور)، بۆ ئەوەی بتوانێت راستەقینەكان لەكۆن و نوێدا هەڵێنجیت ویستی سەرلەنوێ ژیان بە بوونیانەوە ببەخشێتەوە، كە پاشماوەكانی رابردوو دای پۆشیبوو، ، واتە سەرلەنوێ كریگەركردنەوەی، ئەمەش لە رێگای كەش و فشێكی زمانەوانیەو لەگێڕانەوەیەكی كاریگەردا هەیە راستەقینەكان جیا بكاتەوە، ئەو مێژوونووسە هەرگیز گومانی لەوەنەبوو، كە تەنیا لۆژیكی مێژووەدەتوانێت ئەم كارەئەنجام بدا، بەم چەشنە توانی بەسەر ئەو نائاوەزیە زاڵ بێت، كە قۆناغی رۆمانتیك لەگەڵ خۆیدا هێنابووی...(نیپور) پێی وابوو، كەهیچ پێشكەوتنێك نایەتەدی تەنیا ئەگەر هێزە نوێیەكانی تری ئاوەز رزگار نەكرێت، سەرسام بوون بەرابردوو توانەوەیەكی هەستیارانە لەناویدا، رێگای لەبەر دەم رەخنەیە كی مێژوویی هووشیار كردەوە، كە جێگای متمانەبێت(كاسیرر، 1997، ل20)، چونكە نووسینەوەی مێژوو ئامانج نیە لای مێژوونووس، بەڵكو تەنیا ئامرازێكەو دەیەوێت لەرێگەیەوە بگاتە راستەقینەكان، ئامرازێكە بۆ ئەوەی ژیانی رابردووی مرۆڤ بپارێزێ و رێگای بۆ رۆشن بكاتەوە لە كاتی ئێستاو ئایندەدا. بۆیە دەتوانین بڵێین مێژوونووس بەلایەنی كەم دوو ئامانجی سەرەكی هەیە:

1-پاسەوانیكردنی كەلەپووری رۆشنبیری.
2-گێڕانەوەی پێشكەوتنەكانی ئادەمیزاد.

بەحوكمی دۆخی یەكەم، واتە بوون بە پاسەوانی كەلەپووری رۆشنبیری. بەبڕی ئەو مەعریفەو توێژینەوە شیكاریانەی كە لە سەرچاوەكانی بەردەستی مێژونووس دا هەیە، تایبەتمەند دەبێت لەوەی، كە بەدرێژی و ئەمانەتەوە، روونكردنەوەیەكی ورد ، دە ربارەی ئەو كەس و رووداوو هزرو سیستەم و هەمووئەو شتانەی، كە كاتیان بەسەر چووەو تێپەڕیون ئەنجام بدات. هەرچۆنێك بێت، مێژوونووس دەتوانێت دروشمی (رابردوو لەپێناو رابردوو) بەرز بكاتەوە، ئەمەش وا دەكات، كە رووبەرووی كێشەی هەڵبژاردن ببێتەوە، واتە توێژینەوە لەسەر چ كەسێك یاخود رووداوێك یاخود هزرێك دەكات، دواتر لەپەیوەندی نێوان كەسەكان و رووداوەكان و هزرەكان و سیستەمەكان و شتەكانی تر رووبەرووی كێشەكان دەبێتەوە. بەڵام بەهۆی خاڵی دووەم هەردەبێت دەربارەی چۆنیە تی پێشكەوتنی ئادەمیزاد تیوورێك بۆ خۆی بەیەكەوە بنێت، لەو خاڵەدا خۆی بە شێوەیەك دەدۆزێتەوە،كە كەوتۆتە ناو بواری فەلسە فەو كۆمەڵناسی، هاوكات گیرۆدەی هەندێك سروشتی كەسایەتی خۆی دەبێت، كە رۆڵیان لە هەڵبژاردنی بابەتەكەو پێداگرتن لەسە ری هەیە(جوتشلك، 1966، ل 105). ئەمەش دەبێتە سۆنگەی ئەوەی، كەوا كاری نووسینەوەی مێژوو كارێكی ئاسان نەبێت، هەركە سێك دەستی دایە پێنووس و دەربارەی رووداوەكانی رابردووی نووسی، چاپخانەكانی سەرقاڵ كردو دەیان نووسراو كتێبی خستە بەر دەستی خوێنەران، نابێتە مێژوونووس، بەڵكو مێژوونووس پێویستەچەند سیفەتێكی تیادا بێت، لەوانە:

1- پێویستە حەز بەتوێژینەوەو كاركردن بكات و پشوو درێژ بێت، كۆسپ و كێشەو ئاستەنگەكانی توێژینەوە ساردی نەكاتەوە .

2- دەبێت دەست پاك و ئازا بێت، مێچكە مێچكە لەبەر دەسەڵاتداران نەكات و راستەقینەكان نەشارێتەوە، كە هەندێكیان بەدڵی ئەو، یاخود بەدڵی نەتەوەكەی و دەوروبەرەكەی نین، جگە لەویژدانی خۆی نابێت هیچ چاودێرێكی تری لەسەر بێت، ئەوەی لە و چوارچێوەیە دەرچێت بە مێژوونووس هەژمار ناكرێت، بێگومان ئاشكراكردنی هەڵەو كەمو و كووڕیەكانی رابردوو دەبێتە هۆی ئەوەی، لە داهاتوودا ئەو هەڵانە دووبارە نەكرێتەوە.

3- دەبێت مێژوونووس توانای رەخنەگرتنی هەبێت، ناكرێت هەموو ئاخاوتنێك وەك خۆی وەربگرێت و باوەڕ بەهەموو دۆكیومێنتێك، یاخود سەرچاوەیەك بكات، بە بێئەوەی لێی بكۆڵێتەوەو بیپشكنێت، پێویستە ئەوەی راستە، یاخود ئەوەی زیاتر لەراستیەوە نزیكە وەرگرێت و ئەوانەی تر وەلاوە بنێت.

4- پێویستە مێژوونووس دوور بێت لەخۆشویستنی ناوبانگ و خۆ وەدەرخستن، بە بێدەنگی و هێمنیەوە خۆی بۆ كارە زانستیە كانی تەرخان بكات، ئەو راستەقینەزانستیەی بەدەستی دێنێت، لای ئەو لەهەموو ئەو شتێك گرنگترو بەهادارتر بێت.

5- پێویستە مێژوونووس وەكو زانایانی تر خاوەنی ئاوەزێكی هوشیارو رێك و پێك و رێكخراو بێت، بۆ ئەوەی بەروونی رووداوەكان لەیەكتر جیابكاتەوە، جۆرەكانی راستەقینە بەسیستەماتیك بكات بۆ ئەوەی لەشوێنێكی گونجاودا سوودیان لێوەرگرێت.

6- لەسیفەتە بنەڕەتیەكانی مێژوونووس بێلایەن بوونە، پێویستە تا بۆی دەكرێت خۆی لەئارەزووەكانی خۆی و دڵبەندی و رقلێبوونەوەو خۆشەویستی بۆ لایەنێك لەو لایەنانە مێژووییانەی لەسەریان دەنووسێت بپارێزێت، ئەو وەكو دادوەرێكە چەندەی بێلایەن بێت حوكمەكەی زیاتر لەدادپەروەریەوە نزیكتر دەبێت.

7- پێویستە مێژوونووس خاوەنی هەست و سۆزو زەوق و ئەندێشەو لێبووردەیی بێت، تا ئەو رادەیەی ئەوەی بۆ دەڕەخسێنێت، كە لەبیرو رای خەڵكانی تر تێبگات(عثمان، دار المعارف، ل19-20).

باسی دووەم:

ئەركەكانی مێژوونووس

نووسینەوەی مێژوو بەرپرسیاریەتیەكی گەورەیە، لەبەرئەوەی تەنیا مامەڵە لەگەڵ رابردوویێك ناكات، كەوا كەسەكانی لە ژیاندا نەماون، بەڵكو راستەوخۆ ئەوانەش دەخاتە ژێر نەشتەرگەری پێنووسەكەی، كە هێشتا نەهاتوونەتە سەر گۆڕەپانی ژیان! ئەمە جگە لەوەی كاریگەریەكی راستەوخۆو گرنگی لەسەر رووداوەكانی ئێستاشدا هەیە، بۆ نمونە دەكرێت مێژوو وەك چەكێك بە كارهێنرێت بۆ پەرەپێدانی راسیزم و بەگژیەكداكردنی نەتەوەكان! بەشێوەیەك لەشێوەكان مێژوو بەرپرسیاریەتیەكی زۆری هەیە لە هەندێك تاوان و رەشەكوژی گەورە لەمێژوودا، بۆیە مێژوو بابەتێكە پێویستەزۆر بەهەستیاری مامەڵەی لەگەڵدا بكرێت، ئەمە ئەركی مێژوونووس گرنگتر و سەختتر دەكات، هەندێك پێیان وایە، ئەركەكانی مێژوونووس بەرامبەر خوێنەرەكانی، وەك ئەركەكانی فرۆشیار وایە بەرامبەر كڕیارەكانی، كاری مێژوونووس وەك هەر كارێكی تری دەربارەی رابردوو، بەتەنیا ناكەوێتە سەر سەپاندنی داكەوتەكان ، بەڵكو دەكەوێتەسەر هەڵبژاردنی ئەو داكەوتانەش، كەكاریگەریان قووڵترەو دەلالەتیان زیاترە، دواتریش لەگەڵ یەكتریان دابنێت، لەراستیدا پرۆسەی ئەو هەڵبژاردن و لەگەڵ یەك تێكەڵكردنە، وەك پێداویستیەكی توێژینەوە، نەك راستەقینە، بەڵكو تا رادەیەكی زۆر هزری چاكەخوازی تەحەكومی پێدەكات(ریكور، 2009، ل144). بۆیە راست نییە، بڵێین مێژوونووس دەیەوێت شتەكان بگەڕێنێتە وە، وەك ئەوەی روویانداوە، هەرگیز ئامانجی مێژوونووس ئەوەنیە، كە رووداوەكانی رابردوودا دووبارەبژێیینەوە، بەڵكو ئەو دەیە وێت لەرێگای سیستەمی گەڕانەوە بۆ رابردوو، رووداوەكان سەرلەنوێ بەیەكەوە بنێتەوەو دایانبڕێژێتەوە، بابەتی بوونی مێژوویی، بە وردی ئەوە رەتدەكاتەوە، بانگەشەی ئەوە بكەین كەنووسینەوەی رابردوو دەقاو دەق دەبێت لەگەڵ ئەوەی لەرابردووی كرداری و بنە ڕەتیدا روویداوە! چونكە كاری مێژوونووس بیناكردنی سیستەماتیكی ریالیستە(واقعە) ولەماقووڵیەتی مێژوویی دەست پێدەكات، یە كێك لەئامانجەكانی نووسینەوەی مێژوو پەروەدەكردنی خودی مێژوونووسەكە خۆیەتی، لەبەرئەوەی بەقەدەر ئەوەی مێژوونووس مێژوو دروست دەكات، مێژووش مێژوونووس دروست دەكات(ولد اباه، 1994، ل37). چونكە ئەوە بە تەنیا رووداوەكان نین بە تێپە ڕینی زەمەن گۆڕانكاریان بەسەر دادێت، بەڵكو خودی مێژوونووسەكەش لەگۆڕانی بەردەوامدایە. بۆیە كاتێك كارێكی مێژوویمان دەكەوێتە دەست، ناكرێت لەسەر بەرگی كتێبەكە بەتەنیا لەناوی نووسەرەكەی بگەڕێین، بەڵكو پێویستە سەیری مێژووی بڵاوكردنەوە، یاخود مێژووی نووسینی نووسینەكەش بكەین، كە زۆر جار واتای زیاترە، ئەگەر راست بێت وەك فەیلەسووفەكان دەڵێن ئێمەناتوانین دوو جار لەئاوێكدا مەلەبكەین، بەهەمان شێوەدەتوانین بڵێین دوو كتێب ناتوانرێت لەلایەن هەمان مێژوونووسەوە بنووسرێتەوە (Carr,http://trfa.org.uk:P.117). ئەمەئەوە روونەدەكاتەوە، كە ئەوە مێژووە یاددانی مێژوونووس رۆشن دەكاتەوە، لەلایەكی تر، ئەوە مێژووی جیهانە دەتوانێت هەناسە وەبەر ئەو یاددانە بداتەوە، كە خەریكە لەناو دەچێت، بەگوێرەی خۆزگەكەی (كولنگۆورد - Collingwwood)، كە دەتوانرێت وا لەمێژوو بكرێت سەرلەنوێ ببێتەوە ئێستا! بەڵام ئەو خۆزگەیە توانای جێبەجێبوونی كەمێك ئاستەنگە! چونكە بۆ ئەوەی ئەو هەوڵ و خۆزگەیە بێتەدی، سەرەتا دەبێت خۆمان لەو شێوە گومانە رزگاربكەین، كە مێژوو زیانی بۆ یاددان(الذاكرە) هەیە، چونكە بە بێ ئەو رزگاربوونە مێژوو وەك دۆخی دەرمانەئەفسانەییەكەی لێدێت، كە لەكۆتایدا نازانین چارەسە رە یاخود ژارە، یاخود هەردووكیانە بەیەكەوە(ریكور، 2009، ل222).

لەماوەی شرۆڤەکردندا، پێویستە لەسەر مێژوونووس، لە خودی دۆکیومێنتەکان زیاتر، ئەو وردەکارییانە لە یاد نەکات، کە لە دوو توێی خودی دۆکیومێنتەکاندایەو پەیوەندیان بەبابەتەکەیەوە هەیە، دەبێت بەدرێژی لێیان بدوێت و توێژینەوەیان لەسەر بکات. لێرە دا پرسیارێك دێتە ئاراوە، ئایا" مێژوونووس دەتوانێت باوەڕ بە دۆکیومێنتەکانی بەردەستی بکات و متمانەی پێیان هەبێت؟ رەنگ بێت وا باشتر بێت، کە بڵێین، ئایا کاتێك مێژوونووس بەدوورو درێژی باسی بابەتێك دەکات، بواری توانای باوەڕپێهێنان دەهێڵێتەوە !؟ یاخود دەشێ متمانەی پێبکرێت؟! ئەمەش نەك لەبەرئەوەی نووسینەوەی گێڕانەوە مێژووییەکە راستەو رووداوەکان وەك ئەوە روویانداوە، کە ئەو نووسیویەتی یاخود نا، بەڵکو لەبەرئەوەیە، ئەو گێڕانەوەیە لەگێڕانەوەکانی تر زیاتر لەراستیەوە نزیکە، بێگومان ئەمەش بەپشت بەستن بەوردترین پشکنین لەو سەرچاوانەی لەبەردەست دایە، نەك لەبەرئەوەی لەرووی بابەتیەوە دەتوانێت بڕیار لەسەر راستەقینەکە بدات، ئەمەش واتای ئەوەیە، ئەو نووسینەی لەبەردەستماندایە، زۆر لەوەدەچێت، کە هەر بەراستی روویدابێت ! بەواتایەکی تر مێژوونووس بڕیار لەسەر ئەوەدەدات، کەوا کام لایەن زیاتر راسترە(جوتشلك، 1966، ل163-164)، هاوکات لەسەر مێژوونووس پێویستە رۆڵێکی گرنگ لەسەرلەنوێ پێناسەکردنەوەی رۆشنبیری و بەکارهێنانی رابردوو لەپێناو جێبەجێکردنی پێویستیە کانی ئێستاو تواناکانی دوارۆژ بگێڕێت، پێویستە لە پێناو ژیاندا ئەو کەلێن و بورجەعاجیانەە، کو مێژووی ئەکادیمی دروستی کردووەو وایکردووە لە هێزی راستەقینەی مێژوو دابڕێت، نەهێڵرێت، ئەمەش پێداویستیەکی گرنگە لەپێناو رۆشنبیری و لە پێناو جیهانیشدا (کوسکا:http://www.alwasatnews.com). ئەمەیە، کەئەرکی مێژوونووس لەئەرکی ئەو کەسانەی، کە لەکایەکانی تری وێژەو زانستە کۆمەڵایەتیەکانی تردا کاردەکەن، گرانتر دەکات. بۆ نمونە ئەرکی شاعیر ئەوەنیە، ئەو شتانەبگێڕێتەوە، کەروویانداوە، بەڵکو ئەو گێڕانەوەی ئەو شتانەیە، کە لەوانەیە رووبدات! بەمەرجێك ئەو (لەوانەیە) بکەوێتە ژێر رێسای ئەگەرەکان یاخود رێسای حەتمەیت. کەواتە بە تەنیا نووسینی هەڵبەست، یاخود پەخشان نیە، شاعیر لەمێژوونووس جیادەکاتەوە، کارەکانی هیرۆدۆت نمونەیەکە لە مێژوو، دەکرا وەکو هەڵبەست دابڕێژرێت، ، بەڵام ئەگەر بەرێگای پەخشان، یاخود هەڵبەست بنووسرابوایەوە هیچی لە بەهای نووسینەکە کەم نەکردەوە، جیاوازیە راستەقینەکە لێرەدا ئەوەیە، مێژوو باسی ئەو شتانەدەکات، کەروویانداوە، بەڵام هۆنراوە باسی ئەو شتانەدەکات، کە لەوانەیە رووبدات، لەسەر ئەو بنەمایە هەندێك پێیان وایە، کە هۆنراوە بابەتێکی فەلسەفیەو بەهای لە مێژوو زیاترە، هۆنراوە زیاتر بەلای کۆی راستەقینەکە، یاخود راستەقینە گشتیەکە دادەچێت و دەریدەبڕێت، لەکاتێکدا مێژوو راستە قینە تایبەتەکە، یاخود تاکیەکە دەربڕێت، مەبەستیش لەراستەقینە گشتیەکە، یاخود کۆی راستەقینەکە ئەوەیە، کەوا شێوەیەکی دیاریکراو لەخەڵك، بنەما لەسەر ئەگەرەکان یاخود حەتمیەتەکاندا، لەهەڵوێستێکدا ئەنجامی دەدات یاخود دەریدەبڕێت، ئەمە ئەو راستەقینە گشتیەیە، کە هۆنراوە ئامانجیەتی، هەرچی راستەقینە تایبەتەکە، یاخود تاکیەکەیە، ئەوەئەو راستەقینەیە، کەدەتوانین وە ك گەواهینامەیەك باسی لێوەبکەین(ارسطو، مکتبەالانجلو المصریە، ل114).

ئەرکی مێژوونووس ئەوەیە، راستەقینە مێژووییەکان ئاشکرا بکات و دواتر بیانخاتە روو، بۆ ئەوەی ئەو راستەقینانە خۆیان دە ربارەی خۆیان بدوێن. جێگای ئاماژە پێکردنە بەشێك لە مێژوونووسان ئەو قسانە بە جۆرێك لەخۆ بەزلزانین دەزانن و پێیان وایە لەگە ڵ سروشتی توێژینەوەی مێژوویدا ناگونجێت، ئەوانە وای دەبینن مێژوو تەنیا هێنانەوەی رووداوەکانی رابردوو نیە وەك ئەوەی هە بووەو باو بووە، لای ئەوان، راستەقینەی مێژوویی، وەك ئەوەی مێژوونووسە پۆزەتیڤیستەکان بەدوایدا دەگەڕێن، لەتراویلکەیەك زیاتر نیە، کەلەسەر شێوەی وەسف دایدەڕێژن و ناوی دەنێن راستەقینەی مێژوویی، دواتر بانگەشەی ئەوەی بۆ دەکەن، کە خۆی دە توانێت دەربڕین لەخۆی بکات! لەروانگەی ئەو مێژوونووسانەوە، گێڕانەوەی رووداوەکانی رابردوو وەك ئەوەی روویانداوە تەنیا (خە ونێکی چاکە) و لەواقعدا نایەتەدی، بابەتی بوونی نووسینی مێژوویی، سەرئەنجامی باوەڕبوونی مێژوونووسە بەوشتەی، کە دەیەوێت بیگاتێ، پێیان وایە هەموو پێکهاتەیەکی مێژوویی ملکەچی هەڵبژاردنی رێکخراو بۆ رووداوەکان و لەسەر شێوەی بونیادی مێژوویی، دەبێت! ئەو بونیادەبەشێك نیەلە داکەوتە و راستەقینەی ئەوەی لەرابردوودا روویداوە، بەڵکو لەدەستکردو دروستکردنی مێژوونووسەو کەوتۆتەژێر کاریگەری مەسەلەکانی ئێستاو روانگەو بۆچوونە پێشوەختەکانی مێژوونووسەکەخۆی. ئەو راستەقینە مێژووییانەی لەکاتی ئێستادا هەیە، رێك ئەوەیە، کە لەئاوەزی خودی مێژوونووسەکە خۆیدایە، نەك ئەوەی‌لەرابردوودا روویداوە! ئە وانە (تەزار یۆلیۆس) ئیمپراتۆریای رۆما بە نمونە دەهێننەوە کاتێك لەرووباری (رۆبیکۆن) پەڕیەوە، پێیان وایە راستەقینەیەکی مێژوویی نیە، بەڵکو دەربڕینێکی زمانەوانیە، چونکە لەپاڵ ئەوەدا بەسەدان رووداوی تر روویداوە بەڵام مێژوونووسان ئەو رووداوە یان بەسەنتەر کردووەو کردوویانەتە رووداوێکی مێژوویی!(فرو، 2013، ل23-24).

لەروانگەی زەمەنی ئێستاوە، مێژوو دوو لایەنمان نیشان دەدات، یەکەم لەگەڕان بەدوای داکەوتە مێژووییەکاندا، مێژوو لایەنێکی بابەتیانەی هەیە، مێژوونوس لەزۆربەی کاتدا رووبەرووی دوو کێشە دەبێتەوە، یەکەمیان ئەو پرسیارەیە، کە لەدەوری راستگۆیی و متمانەو راستەقینە بووندا دەخوولێتەوە، هەروەها ئەو پرسیارانەی، کەدەربارەی بێلایەن بوونی کەسی مێژوونووسەوەدە وروژێنرێت، وەکو بێلایەنی رۆشنبیری و گریمانەکان و ئەو فاکتەرانەی یارمەتی پێکهێنانی مێژوو دەدەن، لەبەرئەوەی مێژوونووس توانای ئەوەی نیە راستەوخۆ بگاتە رووداوەکان ، چونکە لەنێوان رووداوەکاندا دیواریکی زەمەنی هەیە، راستەقینەکان یەکجارو بۆ

هەمووان وەکو یەك رووەدەن، دوای ئەوە ناتوانرێت وەك خۆی بەتەواوی بگەڕێنرێتەوە. هاوکات مێژوو لایەنی کەسیشی تێدایە، لەراڤەکردن و تێکەڵ بەیەکتربوونی راستەقینەکان، هەمان پرسیار دەربارەی جێگای متمانەیی هەڵبژاردنی دەقەکانیشەوە دە وروژێنرێت، ئەو بەڵگانەی دەکەونە بەردەست پێویستە کاریگەریان لەسەر پرۆسەی راڤەکردنەکە هەبێت، هەندێك کەس ناو لەمە دەنێن کێشەی مێژوونووس، چونکە ئەو چەمکانەی هەیە، تەنیا ئەو راستەقینانە دیاردەکات، کەجێگای بایەخن، تەنانەت ئەو چە مکانەیە، ئەو زمانە دیاریدەکات، کە راستەقینەکەی پێدەگوترێت، بۆئەوەی نووسینەکە لەرابردو و دەسەڵاتەکانی مێژوونووس دووربخاتەوە. بۆ نمونەلەشەڕی کورتی نێوان بەریتانیاو ئەرجەنتین لەسەرەتاکانی 1980، میدیای ئەمریکی بێلایەنی خۆی لەدەست دابوو کاتێك دەیگوت دورگەی فۆکلاند و نەیدەگوت دورگەی مالفیناس، وەك ئەوەی ئەرجەنتینیەکان ناویان دەهێنا (Samson: http://www.contra-mundum.org).

لەپاڵ ئەمەدا، هێڵی تری ئەلتەرناتیڤ بۆ گریمانەکان هەیە، کاتێك مێژوونووس بۆ ئەوەی توێژینەوە لەسەر رابردوو بکات پشتیان پێدەبەستێت، ئەگەر بیەوێت هووشیارانە لەپێناو رابردوو، لەرابردوو تێبگات! چونکە وەك پێشتر ئاماژەی پێکرا، هەرگیز ناتوانێت خۆی لەشارۆچکەکەی و سەردەمەکەی خۆی دابڕێت، ئەمەشە، کە مێژوونووسی رزگاریخوازەکان لەمێژوونووسی تقلیدی جیا دەکاتەوە، کە لەپێناو ئێستادا توێژینەوە لەرابردوودا دەکات. لەراستیدا تێگەیشتنێکی راستەقینە بۆ مێژوو لەرێگای ملکەچ پێکردنی رابردوو بۆ ئێستا نابێت، بەڵکو بەهۆی ئەوەی، کە دەمانەوێت لە رێگای رابردوو، بەچاوی سەدەیەکی ترەوە سەیری ئێستا بکەین ! لە راستیدا مێژوونووس ناگاتە تێگەیشتنێکی راستەقینە بۆ مێژوو تاوەکو نەگاتە ئەو قۆناغەی، کە ئاوەزی تیادا دەحەسێتەوە. کاتێك مێژوونووس رووناکی دەخاتە سەر رابردوو دەیەوێت بگاتە خاڵەجیاوازەکانی رابردوو لەگەڵ ئێستا، هاوکات دەتوانێت نەك بە تەنیا لەسەر ئێستا، بەڵکو پرسیار دەربارەی رابردووش بکات، ، بۆ نمونەبپرسێت بۆچی لەسەدەی شازدەهەمدا مرۆڤەکان تا ئەو رادە یە چەوسێنراونەتەوە؟(Butterfield ,https://cdn.preterhuman.net:P.14-15).

ئەو مێژوونووسەی توێژینەوە لەسەر رووداوێك لەرووداوەکانی رابردوو دەکات، دەبێت جیاوازی لەنێوان لایەنی ناوخۆو لایەنی دەرەوەی رووداو بکات. لایەنی دەرەوەی رووداو، واتە شتێك، کە دەتوانرێت لەسەر بنەمای جەستەکان و جووڵەکانیان وەسفی بۆ بکرێت، بۆ نمونە تەزارو هەندێك لەپیاوەکانی لەمێژوویێکی دیاریکراودا بەسەر رووباری (رۆبیکون) پەڕینەوە، یاخود لەمێژوویێکی تردا خوێنی لەسەر زەوی ئەنجومەنی پیراندا رژا، لایەنی ناوخۆی رووداوەکە، ئەو لایەنەیە، کە دەتوانرێت بەتەنیا لەسەر بنەمای هزرەوە وەسفی بۆ بکرێت، بۆ نمونە، تەزار بەرەنگاری یاسای کۆماری بووەوە... مێژوونووس ناتوانێت بەتەنیا پشت بەلایەنە دەرەکی یاخود ناوەکی رووداوەکە ببەستێت و بیخاتەروو، بەڵکو دەبێت لەهەردوو لایەنەوە سەیری رووداوەکان بکات، چونکە بە تەنیا توێژینەوە لەسەر رووداوەکان ناکات، بەڵکو ئەو خودی رووداوەکان دەخاتەروو، تەنیا بەو کارەش دەتوانێت هەردوو لایەنی ناوخۆیی و دەرەکی رووداوەکان بەیەکەوە ببەستێتەوە(کولنجوود، 1968، ل374). بۆیە پێویستە بەر لەهەموو شتێك، بەگوێرەی ئەو رووداوە مێژووییەکان دیاردە کۆمەڵایەتیەکان شیبکاتەوە و ئەو دیاردەکۆمەڵایەتیانەی لە رووداوەکاندا بەرجەستەدەبێت راڤەبکات، بەو شێوەیەی، کەخەڵك تیایدا ژیاون و وێنایان کردووە، مێژوونووس لەهەوڵدانی بۆ کۆکردنەوەو راڤەکردنی ئەو شتانەی بە شێوەیەکی دیاریکراو هاتۆتە بەرچاوی خەڵك، کە رەنگدانەوەو دەرئەنجامی وێناکردن و کردارەکانیانە(یاخود وێناکردن و کرداری هە ندێکیان)، درکێکی تەواو بەوەدەکات، کەپێویستە لەسەری پەنا بۆ هەموو خۆئامادەکردنە ناهەستیەکان ببات، چونکە لەکاتی ئێستادا مێژوو ئەو زەمەنەی تێپەڕاندووە، کە بەتەنیا مێژووی سیاسی بێت، تەنیا مێژووی بنەماڵە فەرمانڕەواکان و شەڕو شۆڕەکان بێت. لە کاتی ئێستادا، لەدوتوێی ئاوەزمەندیە لاوەکیەکان و راڤەکردنە نوێیەکاندا، ، بۆ نمونە مێژووی ئابووری تا رادەیەکی زۆر مێژووی پرۆسە ناهەستیەکانە، بۆیە دەبینین مێژوو لە کتێبە مێژووییەنوێیەکاندا بە ئەتنۆلۆژیا موتوربەدەبێت (ستروس، 1977، ل42).

بەکورتی پێویستە مێژوونووس لەئەرکەکانیدا رەچاوی چەند خاڵێکی بنەڕەتی بکات:

1- روونی و ئاشکرایی، واتە پێویستە بەزمانێکی ئاسان و روون بنووسێت.
2- ئەمانەت، پێویستە لەگەڵ خوێنەرەکانی راستگۆ بیت و شتیان لێ نەشارێتەوە.
3- بابەتی بوون، ئەوەی پاڵ بەمێژوونووسەوە دەنێت، داواکردنی راستەقینەیە لەرابردوودا، بۆیە پێویستە بێلایەنی خۆی بپارێزێت و پەنا بۆ حوکمی پێشینەنەبات.
4- نوێبوونەوە، پێویستە هەمان ئەو شتانە دووبارە نەکاتەوە، کە ئەوانەی پێش ئەو نووسیویانە، بەڵکو دەبێت هەوڵبدا شتی نوێ بدۆزێتەوە.
5- سۆزك کردن(التشویق)، پێویستە هەمیشە بایەخ بەخوێنەرانی بدات و لەوە بپرسێت، کەئایا شتەکانی دەخوێنرێتەوە یاخود نا، بەبێ ئەوەی کار لەناوەڕۆکی نووسینەکەی بکات، پێویستە مێژوونووس ببێتە خزمەتکاری راستەقینەو لەهەمان کاتدا رێزی خوێنەرەکانیشی بگرێت(تویلیەو تولار، 1999، ل 98).

بەشی دووەم:

گێڕانەوەو ڕووداوی مێژوویی

باسی یەکەم:

گێڕانەوەی مێژوویی

تۆمارکردنی مێژوو، سەرەتا بەگێڕانەوە دەست پێدەکات، دواتر هەوڵدەدرێت بە وێنە لەسەر دیوارەکان بکێشرێت، کە ئە مانە هەمووی ئەندێشەی تیا بەکارهاتووە،بۆیە دەبینین مێژوو سەرەتا لەرێگای ئەفسانەوە بووە، سەیری هەر ئەفسانەیك بکەین گێڕانەوەیەك و بنەمایەکی مێژوویی بەخۆوەدەگرێت، دوای ئەوەی نووسین پەیدا دەبێت و زمان بەرەو پێشەوەدەچێت، گێڕانەوە دە بێتە بابەتێکی ئاڵۆز و توێژینەوەی زانستی وردی لەسەر ئەنجام دەدرێت، گێڕانەوە زۆر لە بوارە ئەدەبیەکانیش دەگرێتەوە، جا ئەگەر بێت و ئەو گێڕانەوەیە لەرێگای هەڵبەست بێت یاخود پەخشان، گێڕانەوەی چنینەکانی ئەندێشەب ێت، یاخود تێکەڵکردنی ئەندێشە بێت بە ژیان. بەڵام ئەوەی گێڕانەوەی مێژوویی لەگێڕانەوەی وێژەیی جیا دەکاتەوە ئەوەیە، کە گێڕانەوەی مێژوویی دەربارەی ڕووداوێکە، یاخود مەسەلەیەکی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری. .هتد، کەبەراستی و بەشێوەیەکی کرداری ڕوویداوە، بلەگەڵ ئەوە شدا ناتوانرێت بەتەواوی لە سۆزو ئەندێشە پاك بکرێتەوە، چونکە مێژوونووسیش وەك هەر مرۆڤێکی تر ڕوانین و بۆچوونی خۆی هەیە، پاشان زمان هەرگیز لەتوانایدا نیە، کەڕووداوەکان کت و مت وەك خۆی بگێڕێتەوە، ئاوەزی مرۆڤ بەشێوەیەك لەشێوەکان مۆرکی خۆی هەر پێوە دەلکێنێت، ئەمەشە وا لە ئەدەب دەکات، کە تەنانەت ڕووداوە ڕاستەقینەو ڕیالیستیەکانیش بەریالیستی هونە ری ناوزەد بکرێت، چونکە ئەو ڕووداوانە لەرێگای ئاوەزێکەوە دەگوازرێتەوەو مامەلەی لەگەڵدا دەکرێت، کە تایبەتمەندی و دنیا بینی خۆی هەیە. ئەمە وایکردووە زۆر لەزاناکان بگەنە ئەو بڕوایەی، هەموو سەردەمێك پێویستە مێژوو لەروانگەی خۆی بنووسێتەوە ، لەبەرئەوەی خەملاندنی هەر سەردەمێك بەو پێیەی، کەواتای هەیەو گرنگە، جیاوازەلەگەڵ خەملاندنی سەردەمێکی تر، هەروەها هەموو سەردەمێك لەرێگای بایەخدان و ئەو هزرانەی لەئارادان، ڕابردوو دەبینێت، لێرەوە زۆر لەمێژوونووسان دەڵێن کەوا مێژوو گفتوگۆیەکە، لەنێوان ئێستاو ڕابردوو، ئەمەش لەخودی خۆیدا لایەنێك لەلایەنەگرنگەکانی چێژ وەرگرتن لەنووسینەوەی مێژوو ئاشکرا دەکات، مێژوو بەسروشتی خۆی (وەك توێژینەوەیەك بۆ مرۆڤ و کردارەکانی)ئەو وێنەیەی، کەمێژوونووس دەیبینێت، بە شێوەیەکی ڕوون دەکەوێتە ژێر کاریگەری دۆخی ماتریالی و واتای ئەو نێوەندەی، کەتیایدا دەژی، ئەمەش کەم و کوڕی و جێگای شە رمەیەك نیە، کە بێتەسەر مێژوو، چونکە هەموو زانستە کۆمەڵایەتیەکان دەکەونە ژێر ئەو کاریگەریانە، بۆ نمونە وێنەی شاعیری عە رەب (موتەنەبی)، وەك ئەوەی مێژوونووسێکی ئەدەب لەسەدەی هەژدەهەمدا دەیکێشێت جیاوازە لەوەی، کە مێژوونووسێکی ئەدە ب لەسەردەمی ئەمڕۆماندا دەیکێشێت...(توێلیەو تولار، 1999، ل 98). بەهەمان شێوەئەگەر هەر شاعیرێکی کورد لەقۆناغێکی دیاریکراودا وەرگریت ئەو ڕاستەقینەی لەسەر پراکتیزەدەبێت.

لە ڕاستیدا پەیوەندی لەنێوان مێژو و گێڕانەوەدا هەرچەندە بەهێز بێت، ئەوە ناگەیەنێت، کە مێژوو گێڕانەوەیەو گێڕانەوە ش مێژووە! واتە هەرچەندە پەیوەیندی لەنێوان گێڕانەوهو مێژوو بەهێز بێت، ئەو پەیوەندیە پەیوەندی ناسنامەو چوون یەك بوونی تەواو نیە، بەقەدەر ئەوەی، کە پەیوەیندی تێکەڵ بوون و ئاڵ و گۆڕی وەزیفیە، چونکە هەمیشە کەلێنێك لەنێوان شیکردنەوەی گێڕانەوەو شیکردنەوەی مێژوویی دەمێنێتەوە، ئەو کەلێنەی ،کە خودی توێژینەوەکە پێکدەهێنێت، ئەو **کەلێنەیە ڕێگامان** لێدە گرێت، کە وەك جۆرێك لەچیرۆك سەیری مێژوو بکەین، لەبەرئەوەی لەنێوان ئەوەی، کە تیایدا دەژین و ئەوەی دەیگێڕینەوە، دوورکەوتنەوەیەك هەیە هەرچەندە کەمیش بێت، ئەو دوورکەوتنەوەیە، کەوا بوونی مێژوو دەپارێزێت، بەو پێیەی، کە مێژووە(بلخن، 2010، ل 56). پرۆسەی گێڕانەوەی مێژوویی شێوەیەکی گشتگیری نیەو لەکۆی چەند ڕستەیەکی یەك بەدوای یەکدا پێکدێت، دەتوانین پێناسەی ڕستەی گێڕانەوە بەوە بکەین، "بەلایەنی کەم ئاماژە بەدوو ڕووداو دەکات، کە لەڕووی زەمەنیەوەلەیەکتر جیاوازن، هەرچەندە تەنیا بەوەسفکردنی ڕووداوی یەکەم دەوەستێت و ئاماژەی بۆ دەکات، یاخود بەشێوەیەکی وردتر دەتوانین بڵێین کە:"ئاماژە بۆ دوو ڕووداوی لەیەکتر جیاواز لەرووی زەمەنیەوەدەکات، وەکو ح1 و ح2، وەسفی ئەو ڕووداوە دەکات، یەکەم جار ئاماژەی پێدەکات، پێویستە ئەوەش بڵێین، کە دەبێت هەردوو ڕووداوەکە لەرابردووی ئەو زەمەنەبن، کەڕووداوەکە، یاخود باسە کەی تیا دەگێڕدرێتەوە، بۆیە ڕستەی گێڕانەوە سێ پێگەی زەمەنی لەخۆوەدەگرێت، پێگەی یەکەم پەیوەندی بەو ڕووداوەوە هەیە، کە وەسف دەکرێت، هەروەها ئەو پێگەیەی پەیوەندی بەو ڕووداوەوە هەیە، کە بەگوێرەی ئەو، وەسفی ڕووداوی یەکەم دەکرێت، پێگەی سێیەم، ئەو پێگەیەی، کە پەیوەندی بەو کەسەوە هەیە، کە ڕووداوەکە دەگێڕێتەوە(ریکور، 2006، ل230) ، دوو پێگەی یەکە م پەیوەندیان بە(گوتن)ەوە هەیە، هی سێیەمیشیان پەیوەندی بە(گوترا) وەوە هەیە.

گێڕانەوەی مێژوویی لای (پۆل ریکور) ڕێکخستنی جیاوازیەکان و بەیەکەوەنەگونجاوەکانە. بەڕێوەبردنی جیاوازیەکان، کە دابەشکردن و دانانێکی ڕێکخراوانەی ڕووداوەکان و کردارەکان و هەست و سۆزەکانە، هەروەها گونجاندنێکی وێنەییە، یاخود دانانێکی پێکهاتەییەو داکەوتەکان و کردارەکان و هەستەکانی تیا ئاوێتە دەبێت،... لەمەدا دەگەینە ئەو دەرئەنجامەی، کەچەمکی گێڕانەوە لای (ریکۆر) خۆی لەدوو واتادا دەبینێتەوە: واتای یەکەم بەیەکەوە کۆکردنەوەی شتەپەرت و بڵاوەکانە، واتای دووەم، بەیە کەوە لکاندنی ئەو پارچانەیە لەیەکیەتیەکی یەکگرتوودا، لەهەموو ئەمانەشدا گێڕانەوە ئامرازێك نیەبۆ دەلالەت، بەڵکو ئەو لەخودی خۆیدا دەلالەتە، هاوکات گێڕانەوە بەتەنیا پەیوەندی بە بەیەکەوە گرێدانی ڕووداوە پارچە پارچەو پەرت و بڵاوەکان نیە، بەڵکو

خودی ڕووداوەكان خۆیەتی(بلخن، 2010، ل30). ڕووداوەكان بۆ ئەوەی وێنە مێژوویەكە بگەیەنن و یارمەتی مێژوونووس بدەن لەوە ی، كە ئەوەی دەیەوێت بەدروستی بیگەیەنێت، پێویستی بەچینەوە هەیە، واتە پەیوەندی بە بونیادی ڕووداوەكانەوە هەیە، لەو چنینەوەیەدا، ئەو نووسینانەی، كە زادەی ئەندێشەن وەكو وێژەو هونەر، لەو نووسینانە جوێدەكرێنەوە، كەزادەی ئاوەزن، وەك فە لسەفەو مێژوو زانستە كۆمەڵایەتیەكانی تر. ئەگەر دراماییەك بۆ نمونە وەرگرین، دەبینین، كەبونیاتنانی ڕووداوەكان لەهەموو ڕەگەزە كانی دراماكە گرنگترە، لە تراژیدیادا لاسایی كەسەكان ناكرێتەوە، بەڵكو لاسایی كردارەكان دەكرێتەوە، بەو پێیەی كەوا ژیان بەختەوە ری و دەردەسەری تیادایە، بەختەوەری و دەردەسەریش وێنەی كردارەكان بەخۆوە دەگرێت، ئەو ئامانجانەی، كە لەژیاندا هەوڵی بۆ دەدەین ئەنجامدانی شێوەیەكی دیاری كردارە، نەك تایبەتمەندیەك لەتایبەتمەندیەكانی، كردار.كەسایەتی و تایبەتمەندیەكان دەبە خشێت، جا ئەگەر بێتوو كردارەكانمان، بەختەوەری یاخود دەردەسەری دەبن، بەم چەشنە دراما كردارەكان بەكاردەهێنێت بۆئەوەی وێنەی كەسایەتیەكان بكێشێت، ئەو لەبەرئەوە توخنی كەسایەتیەكان دەكەوێت چونكە پەیوەندیان بەكردارەكانەوە، لەگەڵ ئەمەش ڕێڕەوی ڕووداوەكان واتە چنینەكە(الحبكە) ئامانجی تراژیدیاكە پێكدەهێنێت، ئامانجیش گرنگترین شتە لە هەموو شتێكدا(ارسطو، مكتبەالانجلو المصریە، ل97). دیارە، كە خودی پرۆسەی چنین كردارێكی لەخۆوەگرتن و ئێوەندگیرە بە سێ واتا:

1-لەنێوان ڕووداوەكان و داكەوتەكان.
2-بەخۆوە گرتنی ڕەگەزە پەرش و بڵاوەكان لەسەر ئاستی بكەرەكان، ئامانجەكان، ئامرازەكان و ئەنجامەكان.
3-لەخۆوەگرتنی ڕەگەزە زەمەنیە پەرش و بڵاوەكان (بلخن، 2010، ل 49).

هەر لەو سۆنگەیەشەوە، دەتوانین بەسێ ڕێگاو بە گەڕانەوە بۆ دواوەپرسیاربكەین، یەكەمیان ئەو ڕێگایەی، كە بەهۆی كاررایيەكانی ڕاڤەكردنی مێژووی زانست بەڕێوە دەچێت، بەگەڕانەوە بۆ هێزی ڕاڤەكردنەكە، كە چنینی گێڕانەوە لەخۆیەوە دەگرێت، ڕێگای دووەم ئەو ڕێگاییە، كە لەو قەوارانەوە سەرچاوە دەگرێت، كە مێژوونووس بەهۆی گەڕانەوەی بۆ كەسایەتیەكانی گێڕانەوە كە بەیەكەوەیان دەنێت، دوا ڕێگاش ئەو ڕێگاییە، كە لەڕێگای فرەزەمەنی لەمێژوودا، بەگەڕانەوە بۆ دیالیكتیكی گێڕانەوەی زەمەنی، پێكدێت، شایەنی ئاماژە بۆ كردنە، كە لە گێڕانەوەی مێژوویدا ئەو سێ ڕێگایە هەمیشە بەیەكەوەن و هەرگیز لە یەكتر جیا ناكرێنەوە (ریكور، 2006، ل302)، بۆ نمونە ئەگەر چنینی ڕووداوەكان لەچركەیەكدا پەیوەندی بەسیاسەتی جیهانی ناپلیۆنەوە، یاخود بە (سوپای مەزنی ناپلۆنیەوە) هەبوو بێت، ئەوا مۆراڵ و هەڵوێستەكانی و گوێڕایەڵ بوونی سوپا بۆ بڕیارەكانی سەركردەكانی پاسەوانی ئیمپراتۆری، دەبنە ڕووداوێك و پەیوەندیەكی پتەویان بە بابەتەكەوە دەبێت، هاوكات دەبێت لەهۆكارەكانیان بكۆڵینەوە، بەڵام ئاستە نگەكەلە زیادكردنی چنینەوەیەكە بۆ چنینەوەیەكی تر، تا دەگەیتە كۆی ڕووداوەكە، واتە ئاستەنگەكە لە پرۆسەی كۆكردنەوەی كۆی (ئەنجامەكان)دایە، كاتێك نیرۆن دەبێتەپاڵەوان، هێندەی بەسە، كە بە پیاوەكانی بڵێت گوێڕایەڵم بن، یا خودی پاسەوانەكان دەبنە پاڵەوان، ئەو كاتە تراژیدیایەكی جیاواز دەنووسرێتەوە! لەبەرئەوەی لەمێژوودا، وەك شانۆنامە، ناتوانرێت هەمووشتەكان لەیەك كاتدا بخرێتە ڕوو، چونكە ژمارەیەكی ئێجگار زۆر لەلاپەڕەی دەوێت، لەهەمان كاتدا ئێمەڕووداوی یەكەمینمان نیە، واتەڕووداوێكمان نیە، كە یەكەم ڕووداو بێت(ڤین، 1998، ل64). چونكە لەمێژوودا سەرەتا وەكو كۆتایی دیار نیە! لەڕاستیدا پەیوەندیەكانی نێوان نووسینی مێژوو لەگەڵ چنین، ئەو پرۆسەیە، كە مێژوونووس بەرزی دەكاتەوە بۆ پێگەی گوفتاری باڵادەست(هەژموونكار) لەهونەری نووسین، وەك لاسایكردنەوەیەك بۆ كردارێك لەكردارەكان(ریكور، 2006، ل355).

لەهەموو حاڵەتەكاندا، لەگێڕانەوەی مێژوویدا دەبێت ئامانجێك هەبێت، یاخود نیازێك هەبێت لەو گێڕانەوەیەدا، چونكە گێڕانەوە لەمێژوودا لەپێناو گێڕانەوەو كات بەسەر بردن نیە، بەڵكوو مێژوو كێلگەیەكی ئەزموونكاری ڕەفتارەكان و ژیانی مرۆڤە، كارگەیەكە هەوڵدەدات لەڕێگای ڕابردووەوە، داهاتوو بەرهەم بهێنرێت، بەڵام پێویستەئەوە بزانین، كە سروشتی مێژوو بەتەنیا بوونی گێڕانەوەو بوونی نیازێك بەخۆوەناگرێت، بەڵكو لەپاڵ ئەمانەشدا مێژوو سروشتی ڕەمزی و ئەندێشەیی هەیە، كە بەم شێوەیە ی خوارەوە دەتوانین پۆلینیان بكەین:

1-سروشتی ڕەمزی:

أ-ڕەمزی نێواخنی خۆی لەواتا دەدۆزێتەوە.

ب- ڕەمزە ڕاشكاوەكان، كە لەخوێندنەوەی ڕاستەوخۆدا هەستی پێدەكەین و بەرجەستەی دەكەین.

2-سروشتی ئەندێشەیی :ئەگەر حیكایەتخوان وەك وەڵامدانەوەیەك بۆ پێویستیەكانی چنین ڕووداوەكانی دابهێنێت، ئەوا مێژوونووس ڕووداوەكانی چیرۆكەكانی داناهێنێت، بەڵكو پێویستە بیاندۆزێتەوە، لەبەرئەوەی پێشتر لەلایەن مرۆڤە بكەرەكانەوە داهێنراوە، بە واتایەكی تر سەرچاوەی بنەڕەتی چیرۆك ئەندێشەیەو سەرچاوەی بنەڕەتی مێژووش داكەوتەكانە(بلخن، 2010، ل 62).

كەواتە مێژوونوس تەنیا مافی ئەوەی نیە چیرۆك دەربارەی ڕابردوو بگێڕێتەوە، بەڵكو دەتوانێت هەوڵ بدات، كە بە ویژدانەوە تەواوی ناواخنی ڕابردووی مێژوویی بخاتەڕوو، ڕابردووی مێژوویش، بەر لەهەموو شت بوونەوەری مرۆڤایەتی تیایە، سەرباری ئەوە ی كرداری ئەو هێزانە وەردەگرێت، ئەو لەپێناو هێنانەدی پرۆژەكانی ژیان، لەگەڵ، یاخود دژی هەموو ئەو هێزانەكار دەكات، كە سیمای دراماییی و فیتنەیان پێوە دیارەو پڕن لەواتا، بەهەمان ئەو شێوەی، كە لە جۆرەكانی تری چیرۆك، وەك ئەفسانەو نمونەی ئاینی و ئەندێشەی ئەدەبی ڕووبەرووی دەبینەوە. (پۆل ریكۆر) لەو بارەیەوە جیاكاری لەنێوان ئەندێشەی ئەدەبی و نووسینی مێژوویی ناسڕێتەوە، بەڵكو هێڵی ناو بڕ لەنێوانیان ناهێڵێت، پێ لەسەر ئەوە دادەگرێت هەردووكیان (ئەندێشەی ئەدەبی و نووسینی

مێژوویی) ئینتیمایان بۆ وتاری ڕەمزی هەیەو هەردووکیان یەك سەرچاوەیان هەیە. لەکاتێکدا ئەو بەئازادی دان بەوەدا دەنێت، کە ئەدەب و مێژوو لەسەرچاوەی ڕاستەوخۆوە جیاوازن، کە ڕووداوی ڕاستەقینەو ئەندێشەیە، بەڵام جەخت لەسەرئەوە دەکاتەوە، کە مادامەکونێ هەردووکیان یەك چنین بۆ چیرۆکەکان بەرهەم دەهێنن، سەرچاوەی کۆتاییان تاقیکردنەوەی مرۆڤایەتیە لەزەمەندا، واتە بونیادی زەمەنیە(وایت، 1999، ل 195)، ئەمە وادەکات، کە مێژوو وەك بەشێك لەگێڕانەوە هەژمار بێت، بەمەش تارادەیەکی زۆر مۆرکی زانستی بوون لەدەست دەدات.

بەدۆزینەوەو پێشکەوتنی پرۆسەی نووسین، لەدواجاردا مێژوو لەدەستی ئەو کەسانە وەرگیرایەوە، کە دەگەڕان و چیرۆکیان دەگێڕایەوە، مێژوو وەك ئامرازێك قبووڵکرا، بۆئەوەی بەکاریبهێنن تاوەکو زیاترو زیاتر لەخۆمان تێبگەین و شوێنێك بۆ خۆمان لەبەر هەتاو دابین بکەین، زۆر بەروونی درك بەوە بکەین، کە ئێمە دەمانەوێت چی بکەین و هەوڵ بۆچی دەدەین، ڕەنگ بێت متمانەیەکی زۆریشمان بەتوێژینەوەی ئەو لایەنەی خۆمان هەبێت، بۆیە مەودای بیرکردنەوە لەمێژوو گەرم و گوڕی زیاتری لە حوکمدان بۆ هێشتینەوە، مێژوونووس وەکو هەموو کەسێکی تری پرۆفیشناڵ، لە سنووری بابەتەکەی خۆیدا زێدەڕۆیی دەکات و دەیەوێت لەمێژوو، زیاتر لەوە بەدەست بێنێت، کە مێژوو دەتوانێت بیبەخشێت، بۆئەوەی چیرۆکەکانی بێنێتەدی و بیانگەو حوکمی نا کۆتایی پێشکەش بکات، کە هیچ شتێك لەو کەرەستانەی لەبەردەستیدان، تەنانەت پرۆسەی توێژینەوەکەشی ئەو پاساوەی بۆ ناهێننەوە، سەرباری هەموو ئەو هەڵانە، مێژوونووسی ڕاستڕەو دەیەوێت بگاتەچەند حوکمێك لە بەهاکان، بۆئەوەی وەڵامی پرسیارەکانی مێژوو بداتەوە، بڕیار لەسەر مەسەلەکان بدات و لە دیالێکتیکەکەشدا دوا وتە بدات بەمێژوونووس، وا دێنێتە بەرچاو، کە ئەمە یەکلایی کەرەوە نیە، بەڵام دەتوانێت حوکمی تیا بدات، ئارەزووی ئەوە دەکات، بگاتە ئەو بیرۆکە گشتیەی، کە دەڵێت دەتوانین لەڕێی مێژووەوە ڕاستەقینە بسەلمێنین، ئەمەش ئەو وانەیەیە، کە دەتوانرێت دووربخرێتەوەو لەدووری ڕووداوەکانی زنجیرەیەکی دیاریکراو لەڕووداوەکانی مێژوو، بیری لێبکرێتەوە(Butterfield, https://cdn.preterhuman.net:P.37).

باسی دووەم:

ڕووداوی مێژوویی

لەتوێژینەوەی مێژوویدا، ڕووداو ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت و بەکرۆکی مێژوو هەژمار دەکرێت، بەشێوەیەك کاتێك باس لە مێژوو دەکرێت، وەك ئەوە وایە تەنیا باس لەڕووداوی مێژوویی بکرێت، ئەم میتۆدە تا سەرهەڵدانی قوتابخانە نوێیەکانی مێژوو، بە تایبەتیش قوتابخانەی کرۆنۆلۆژی لەنووسینەوەی مێژوویدا بەردەوام بوو، ئەوان هەوڵیاندا لەبایەخی ڕووداوەکان کەم بکەنەوەو مۆرکی تەنیا سیاسی بوون لەمێژوو دابڕن و بکەونە نووسینەوەی ژیانی کۆمەڵگا بەهەموو کایەکانیەوە. پێیان وا بوو پێویستە بەو پێیە سەیری ڕووداو بکرێت، کەوا پەیوەندییەکە لەنێوان ڕووداوێکی دیاریکراوو سیستەمێکی ڕەمزی، واتە شوێنێك لەداکەوتەی سروشتی و پلانەکانی داگیر دەکات، ئەو ڕووداوەی، کەلەڕێگای ڕاڤەکردنی ڕۆشنبیریەوە ڕام دەکرێت، ئەو ڕووداوەیە، کە ڕوودانەکەی ڕاڤە دەکرێت (STRATHERN, http://townsendgroups.berkeley.edu:p.160).

بەشێوەیەکی گشتی، ڕووداوی مێژوویی لەسێ ڕەگەزی سەرەکی پێکدێت، مرۆڤ، کات، شوێن، بەبێبوونی مرۆڤ ڕووداوە کان تایبەتمەندی مێژوویی لەدەست دەدات و دەکەوێتە بواری مێژووی سروشتیەوە، بەڵام کاتێك مرۆڤ دێتەناو هاوکێشەکەوە، ئەو کاتە ڕووداوەکە تایبەتمەندی مێژوویی خۆی وەردەگرێت و دەچێتە خانەی ڕووداوێکی مێژووییەوە. فەیلەسووفەکان بەشێوەیەکی گشتی دوو تێگەیشتنیان هەیە بۆ ڕووداوەکانی ڕابردوو، هەندێکیان پێیان وایە، دەتوانن لەڕێگای ئەو بەڵگە مێژووییانەی لەسەرچاوە کاندا هەیە، سەرلەنوێ ڕووداوەکانی ڕابردوو بنیات بنێنەوە، بەشێکی تریان باوەڕیان وایە، کە ڕووداوکان خۆیان بنەمان لەسەر بەڵگە و گێڕانەوەی مێژوونووس، کە هەرگیز ناتوانرێت کت و مت وەك ئەو ڕووداوانە بێت وەك ئەوەی کە لە بنەڕەتدا ڕوویانداوە، ئەم دوو تێگەیشتنە بەدوو قوتابخانەی فەلسەفیەوەبەندە، قوتابخانەی پۆزەتیڤیستەریالیستەکان، کە باوەڕیان بەمەعریفەی ڕووداوەکانی ڕابردوو هەیە، قوتابخانەی دووەم قوتابخانەی گومانگەرایی – ڕێژەییدا)، ئەوانە باوەڕیان بەگەیشتن بەمەعریفەی مێژوویی بابەتیانە نیە، بەڵکو باوەڕیان بە مەعریفەیەکی مێژوویی ڕێژەیی هەیە، کە پەیوەندی بە ئێستای مێژوونووسەوە هەیەو لەگۆڕانێکی بەردە وامدایەو لەپەیوەندیەکانی بەرابردووەوە دڵنیا نیە!

لەگەڵ هەڵاتنی خۆری پۆست مۆدێرنیتە، ڕەوگەو قوتابخانەی نوێ هاتە ئاراوە، ئەمانە نەك بەتەنیا توانای مێژوونووسیان ڕەتکردەوە لەوەی، کەبتوانێت مەعریفەیەکی مێژوویی بۆ ڕابردوویەکی ڕاستەقینە پێشکەش بکات، بەڵکو پێیان وابوو، کە نووسینی مێژوویی گێڕانەوەیە، گێڕانەوەش لەڕێگای زمانەوەیە، زمانیش دەربڕینی بیرۆکەی کەسەکانە لەڕێگای وشەکانەوەو کرۆکەکەی لە شیعرو پەخشاندا هەمان شتە(ارسطو، مکتبە الانجلو المصریە، ل99)، گێڕانەوەی ڕووداوەکان بە تەنیاو بەتەواوی زادەی خەیاڵن و هەروەك ڕووداوەکانی نێو ڕۆمانێکی ئەدەبیە، هەرچەندە گێڕانەوەی مێژوویی پشت بەبەڵگەو سەرچاوەکانەوە دەبەستێت(فرو، 2013، ل97). دوور کەوتنەوەش لەگێڕانەوەیەکی وشك، کە بنەما بێت لە شاگەشکەبوونێك بەرامبەر گەیشتن بە بابەتی توێژینەوەو

پشت بەستن بەروانینێكی دەست رۆیشتوو، خۆی داخنێتە ناو رووداوی مێژووییەوە، بەو پێیەی كەوا دیاردەیەكی سروشتیە، لێرەدا دەبینین ئەو پرەنسیپانەی، كە رێساكانی خۆیان چەسپاندووە، لایەنە سروشتی و رۆشنبیریەكە، واتە نا سروشتیەكە لەیەكتر جیا ناكاتە وە، بەڵكو رۆشنبیریش(رووداوی مێژوویی) وەك دیاردەیەكی سروشتی دەبینێت، بەحوكمی ئەوەی تابلۆی دواوەی رووداوەكان، مرۆڤایەتی ئامادەی دەكات و رەگی لەسروشت(ژینگە)و مەرجە بابەتیەكانی(زەمەن و شوێن) داكوتاوە (الزین :http://www.mominoun.com/articles، ل13).

سەیركردنی رووداوەكان لە روانگەی یەك رەگەزەوە كارێكی ئاستەنگە، چونكەوەرگرتنی هەر رووداوێك ، خودی شرۆڤەكردنەكەشی لەگەڵیدایە، مەبەست لەو شرۆڤەكردنە سوود وەرگرتنە لێی بۆ ئێستاو دوارۆژ، ئەگەر ئەو ئامانجەش لەمێژوو بسەنینەوە، ئەوە تەنیا وەك چیرۆكێكی بەرئاگردان دەمێنێتەوەو لەكات كوشتن زیاتر سوودی هیچی تری نابێت. بۆیە پێویستە هەرسێ رەگەزەكەی زەمەن، دوێنی ئێستاو بەیانی بەیەكەوەببەستینەوە، كرۆكی ئەو سێ لایەنە بەگوێرەی نووسینەوەی مێژوو بریتیە لە:

1- قۆناغی پێش مێژوو

2- قۆناغی مێژوو

3- قۆناغی دوای مێژوو

ئەمەش بنەمایەكی ئەستوگرافیەو ئەوەندەی بونیاتگەراییە، هێندە زەمەنگەرایی نیە، بەگوێرەی هەموو كۆمەڵگایەك و تە نانەت بەگوێرەی هەموو تاكێك، كەئاستێكی هووشیاری هەیە، بەمگێز (الذوق) دركی پێدەكرێت و ئاستێكی ناهووشیاریشی تیایە، كە مل بۆ لێهەڵێنجانێكی حەتمی كەچ دەكات، هاوكات ئاستێكی پێشبینیكردنیش لە خۆوە دەگرێت، كەبەرێسای ئەگەرەكان دەناسرێتە وە. دەتوانین ئەم كەرتكردنە بابەتیانەیە، بەكەرتكردنێكی میتۆدی ببەستینەوە، میتۆدی تێگەیشتن و هارمۆنەتیك، بە شێوەیەك، كە لە گەڵ ئاستی هەموو هووشیارییەمێژووییەكەو لەهەموو بەڵگەنامەیە مێژووییە و جۆراو جۆرەكانیش بگونجێت. میتۆدی راڤەكردن، كە دەرهاویشتەی هاتەنئارا حەتمیەكانەو لەهەموو بەڵگەنامەیەكدا لەگەڵ ئاستە(ناهووشیارییەكەدا) دەگونجێت، هەروەها میتۆدی ئە گەرەكان بۆ بەرزەفتكردنی ئەو پێشكەوتنانەی، كە لەتواناداان بگونجێنرێن لەگەڵ ئەو شتانەی، كە دەشێت دوای چەند چركەیەكی تر رووبدەن(العروی، 2005، ل201). بۆیە باشترە، لە رێگای بە یەكچواندنی رووداوێك بەرووداوێكی تری مێژوویی پەرچەكردارەكانیان راڤەبكەین، با وا گریمان بكەین، كە ئەو چركەیە، چركەیەكی دەگمەن نەبووە، ئەمەش وەك مەسەلەی ئەوەی لێدێت بڵێین بەتەنیا ئە ورووپیەكان هێزیان نەبووە! هاوكات داوای ئەوەش لە خەڵك ناكات، كە سیاقێكی نوێ بگورێنن، بۆئەوەی لەگەڵ شتێكی تری پێچە وانە، یاخود ئاستەنگ كۆپی بكە(STRATHERN, http://townsendgroups.berkeley.edu.p.163) .

لەراستیدا هەموو رووداوێك لەئەنجامی بەریەك كەوتن و كار لەیەكتر كردنی هێزەكانی ناو كۆمەڵگا دێتە بەرهەم، لەم بارەیەوە(رانكە) پێی وایە، كە هیچ هێزێك بوونی نیە، ئەگەر هێزێكی تری بەرانبەر نەبێت و لەتەك ئەودا كار نەكات و هەوڵنەدات خۆی بەرانبەری بسەلمێنێت، بۆیە مێژوو بەتەنیا ناتوانێت دیمەنی رووداوێكی پوخت نیشان بدات، وەك ئەوەی بۆ یەكەم جار وا دێتە بەرچاو، هەروەها رووداو، دیمەنی ئەو دەوڵەت و گەلانە نیە، كەداگیركاری دەكەن یاخود پەلاماری یەكتر دەدەن و یەكتر جێبدەهێڵن، بەڵكو ئەوەی رووداوەكان دروست دەكات هێزە! هێزەكان، لەراستەقینەدا هێزی رووحین و پڕن لەژیان و هێزی دروستكەرن، ئەوان خودی ژیان خۆینە، هاوكات هێزی ئاكاری هەیە، كە لەمێژوودا بەرۆڵی خۆی هەڵدەستێت، هەرگیز ناتوانین بە شێوەیەكی ئەبستراكت ئەو هێزانە بناسین، یاخود لێیان تێبگەین، هەرچەندە دەتوانین بیانبینین و دركیان پێبكەین، هەموو كە سێكیش دەتوانێت مەشقی خۆی بكات بۆ ئەوەی هەست بەبوونیان بكات. هێزەكان گەشەدەكەن و كۆنترۆڵی هەموو جیهان دەكەن، بەزۆر وێنەی جیاوازیش خۆیان دەردەخەن، هەروەها تەحەدای یەكتر دەكەن و سنوور بۆ یەكتر دادەنێن و بەسەر یەكتردا زاڵ دە بن، نهێنی تەواوی مێژووی جیهان لەبەیەك گەیشتنی ئەو هێزانەیە، لەگوێزرانەوەو بەردەوام بوون و توانەوەو سەرلەنوێ زیندوو بوونەوەی ئەو هێزانە دایە(كاسیرر، 1997، ل25).

رووداو بەسروشتی خۆی، لەچوارچێوەی گێڕانەوەدا و بەگوێرەی پێگەكەی لەناو زنجیرەی زەمەنی رووداوەكاندا، واتایەكی هەڵەپەیدا دەكات. كەواتە رووداو دەكەوێتەسەر جەستەو جەستەش بەهۆی رووداوەكانەوە گۆڕانكاری بەسەر دادێت، بەڵام هە ركاتێك ئەو رووداوە لەسەر جەستە، یاخود لەدووتوێی وشەكاندا لەرێگای پەرچە كردارێكەوە، یاخود پیادەكردنی كارێكەوە تۆماركرا، ، ئەو كاتە رووداوەكە هەندێك لایەنی خۆی لەدەست دەدات(جیمس ولیامز، 2003، ل75). لەبەرئەوەی كارەكانیش بەكۆتایی و ئامانجەكانیان دەناسرێنەوە، وەك دەڵێن بەئەنجام و نیازەكانیان، بەهای هەر رووداوێكیش بەبڕی بەشداریكردنی لەپێكهێنانی ئەو ئامانجانەدەخەمڵێنرێت. هەندێك لەمێژوونووسان ، لەوانە (برۆدویل) هەوڵی، دا كە چیتر مرۆڤ نەكرێتە سەنتەری مێژوو، ئەمانە دروشمی (مێژوو بەبێ مرۆڤ) یان بەرزكردەوە، ئەمەش واتای ئەوەیە زۆر پێداویستیە، مرۆڤ چیتر نەكرێتە سەنتەری توێژینەوەی مێژوویی، ئەمەش دەبێتە سۆنگەی ئەوەی كەوا گۆڕەپانی مێژوو تەنیا بۆ مرۆڤ نەبێت! ئەوانە پێیان وایە، كە كەش و هەوا مێژووی مرۆڤ دیاردەكاو كاریگەری لەسەریدا هەیە، جێگای ئاماژە پێكردنە، بەر لەبیست تا سیساڵ لەمەوبەر تەنیا وەك پاشەڕۆیەك، یاخود وەك شتێكی زێدە لەمێژووی كاری مێژوویی راستەقینە، سەیری مێژووی كەش و هەوا دەكرا، كە ئەمەش لەنێو ئەو مێژوونووسانەدا باو بوو، كە راڤەكردنێكی سۆنگەییان(السببیە) بۆ مێژوو ئەنجام دەدا، ئاماژەیان بۆ كاریگەری لاوەكی كەش و هەوا لەرێڕەوی رووداوو داكەوتەكان دەكرد، هەندێك لەوانە رووخانی ئیمپراتۆریای رۆمانی بەوە لێكدەدەنەوە، كەبەهۆی لەرێگا لادانی

گێژەلووكەكان بوو، كە بووەسۆنگەی ئەوەی وشكەساڵیەكی بەهێز حەوزی دەریای سپی ناوەڕاست بگرێتەوە، هەروەها رووخانی (ئە ندەلووس)یشیان بۆ هەمان هۆكار دەگەڕاندەوە، كۆچی مەغۆلەكانیشیان بەدوای گەڕان بۆ خۆراك و جلو بەرگ هەژمار دەكرد، لەبە رئەوەی ناوچەكەیان لەئاسای ناوەڕاست بارانی نەبوو دووچاری وشكەساڵی بووەوە(یفوت، 1991، ل 46-47).

گۆڤاری (كرۆنۆلۆژی) رەخنەی توندی لەبیرۆكەی رووداوی مێژوویی دەگرت! وایاندەبینی، كە واقعێكی مێژوویی ئامادە كراو نییە، كەلەخۆیەوە بۆ مێژوونووس ئاشكرا بكرێت! مێژوونووس وەك هەر مرۆڤێكی زانستخواز لەسەری پێویستە لەبەرامبەر واقعتێكی فراوان و ئاڵۆز هەڵبژاردنەكانی خۆی دیاری بكات، ئەمەش زێدەڕۆیی یاخود كۆكردنەوە نیە، بەڵكو بەیەكەوەنانێكی زانستیانەیە بۆ دۆكیومێنتەكان، بەجۆرێك، بوار دەرەخسێنێت، سەرلەنوێ نەخشەی رابردوو بكێشرێتەوەو راڤەبكرێتەوە!(لوغوف، 2007، ل88). زۆر جار مێژوونووسان، لەبەرئەوەی تەنیا پشت بەگوێزانەوەی رووداو داكەوتەكان دەبەستن و نایگەڕێننەوە سەر بنە چەكەی خۆیان و ناپێون بەوانەی، كەلێیان دەچن، دەكەونە هەڵەوە! چونكە هەوڵ نادەن بەپێوەری حیكمەت لەقوڵاییەكانیدا رۆبچن و لەسەر سروشتی بوونەوەرەكان بووەستن و بەوردی سەیری بكەن و دادوەری تێدابكەن و راستیەكان بەسەر ناڕاستیەكان زاڵ بكەن، بۆیە زۆر جاران خۆیان لەوەهم و هەڵەكاندا ون دەكەن(ابن خلدون، 2004، ل92).

رووداوەكان گەورە بن یاخود بچووك، هەست پێكراو بن یاخود هەست پێنەكراو، كورت بن یا درێژ، ئەوەی بەیەكەوە كۆیان دەكاتەوە ئەوەیە، كە دۆخی بەر لە رووودانیان جیاوازە لەدۆخی دوای رووودانیان، بۆ نمونە جیهان بەر لەهاتنی ناپلیۆن زۆر جیاوازە لە جیهانی دوای ناپیلۆن. لەراستیدا لەدەرەوەی گێڕانەوەو راڤەكردندا، رووداو هیچ واتایەكی نیە، هەروەك چۆن زەمەنیش هیچ واتایەكی بۆ نامێنێت ، واتە ئەو كەسەی، كە واتایەك بەرووداوەكەو خودی زەمەنەكە دەبەخشێت مێژوونووسەكە، یاخود هزرمە ندەكە خۆیەتی، كەرووداوەكە دەخاتەبەر توێژینەوەو لێی دەكۆڵێتەوە، پێویستە درك بەوە بكەین، كە نووسینەوەی رووداوە رێكخراوەكان، بەپشت بەستن بەمێژووە زەمەنیەكان شتێكی سروشتی نیە، چیفرەیەكی مێژووی زەمەنیش نیە،رووداوەكان بەگوێرەی ئەو بەتەنیا لەرووی رۆشنبیریەوە، یاخود ترادیسیۆنیەوە رێكبخرێن، بەڵكو هەردەبێت لەسەرەتاوە ئەو رووداوانەی لەلایەن نووسە ری مێژووی زەمەنیەوە هەڵبژێردراون دیارییكرێن، بۆ ئەوەی كار لەسەر رووداوێك بكات و رووداوێكی تر دوور بخاتەوە، تاكە فاكتە ریش لەو هەڵبژاردنە فاكتەری زەمەنی رووودانی رووداوەكەیە(وایت، 1999، ل 195).

لەراستیدا رەخنەی زۆر لە بیرۆكەی رووداوی مێژوویی دەگیرێت. هەندێك وایدەبینن، كە ئەگەر هەمان شتەكانمان لە مێژووی تاكەكان (مایكرۆ مێژوو – microstorie) نەبینی، ئەوە هەلی ئەوەمان بۆ دەڕەخسێنێت، بەگوێرەی (یاریەكانی پێوانەكردن)، لە یەكتر نزیك كردنەوەیەك لەنێوان شتە ئاوەزیەكان و نواندنەكان ئەنجام بدەین و فرەرەنگی بكەین:بەبڕی ئەوەی كەوا ماكرۆ مێژوو (macrohistorie) مێژووی دەستەجەمعی، بایەخ بەو كۆتە بونیادگەراییانە دەدات، كە بۆ ماوەیەكی درێژ پیادە دەكرێن، بەهە مان شێوە مایكرۆمێژوو) مێژووی تاكەكان بایەخ بەدەست پێشخەری و توانای تاكەكان لەدانوستاندن دەدات، كە بكەرە مێژووییە راستەقینەكان لە دۆخە پەشۆكاوەكان دەیدەن، واتە ئەو كەسایەتیە بە توانایانەی لە رۆژگارە سەختەكاندا دەتوانن بڕیار بدەن. بەم چەشنە بۆ تێپەڕاندنی بیرۆكە ئاوەزیەكانەوە بۆ بیرۆكەی نواندنەكان لەشوێنی چەمكی فرە رەنگی پێوەرەكان و لەچوارچێوەی لەیە كتر نزیك كردنەوەیەكی نوێی گشتگیر بۆ مێژووی كۆمەڵگاكان دەتوانین هەنگاوی یەكەم هەڵێنین(بول ریكور، 2009، ل284). بەم چەشنە لەگەڵ هاتنە ئارای گۆڕانكاری بەسەر چەمكی مێژوو، گۆڕانكاری بەسەر تێگەیشتن لەچەمكی رووداویش هاتە ئارا، لە ئەنجامدا سیاسەتەكان و رووداوەكان و بەرهەمی رێرەوەكانی مێژوو دیاركران. نەك هەموو مێژوو، یاخود بەشێك لەمێژوو، كە رووداوێكی سەربەخۆ یاخود رووداوێكی لاتەریك نوێنەرایەتی بكات، بەڵكو ، لەنێو بایەخ پێدانەكانی مێژووی نوێدا، نوێكردنەوەیە كی تری بۆ پێگەی مێژووی سیاسی گەڕاندەوە، وایان روونكردەوە، كە ئەوەی بە مێژووی سیاسی ناسراوە. مێژووی دەسەڵات بووە، نە ك مێژووی دەوڵەت، لەبەرئەوەی مێژووی دەسەڵات، بریتیە لە پەیوەندی نێوان هێزەكان لەناو كۆمەڵگادا. مێژووی چین و توێژو ئایدیۆلۆژیاو هزرەكان و شێوازی تەحەكوم و كونترۆڵ و ملكەچ كردنە، یاخود شێوەكانی رەتكردنەوەو قەدەغەكردن و بەرە نگاربوونەوەیە. بەگوێرەی ئەو روانگەیە مێژووی سیاسی دەبێتە مێژووی پەیوەندیەكانی دەسەڵات، نەك تەنیا مێژووی دام و دەزگاو سیاسەتە باڵاكانی حكومەت و حزبەكان. كاتێك مێژووی سیاسی وەك مێژووی دەسەڵات هەژماركرا، بەها بۆ یادەوەری و ژیاننامەی كەسی گەڕایەوە، لەبەرئەوەی ئەو جۆرە نووسینە، ئاوێنەی مێژووی خودی تاكە بكەرو كاریگەرەكانە، یاخود كارتێكراوەكانە لەبەریەك كەوتنەكانی ناو كۆمەڵگا، كەخۆی خودی بابەتی توێژینەوەكەیە، جا ئەگەر خاوەنی یاددانەكە، كەسایەتیەكی سیاسی یاخود رۆشنبیری یاخود هزری بێت، وتەكانی یاخود وتارەكانیشی دەبێتە بەڵگەنامەیەكی مێژوویی و دەكەوێتە ژێر توێژینەوەو راڤەكردن و هارمۆنەتیزە كردن، بۆ ئەوەی لەكۆتایدا ببێتە مەعریفەیەكی مێژوویی(الكوثرانی، 2013، ل398).

بەشی سێیەم:

هزرو نووسینەوەی مێژوو

باسی یەكەم:

نووسینەوەی مێژوو

كاتێك زانیاری و دۆكیومێنتەكان لای مێژوونووس كەڵەكەدەبن، ئەو كاتە بیریان لێدەكاتەوە، هەندێكیان هەڵدەبژێرێت و هەندێكی تریان بەلاوە دەنێت، ئەمەش بەگوێرەی بایەخ و گرنگی دۆكیومێنت و ئەو رووداوانەیە، كەدۆكیومێنتەكان لەخۆوەی دە

گرێت، دیارە، کە دیاریکردنی بابەخ و گرنگی ئەو سەرچاوانەش پشت بە ئاستی تێگەیشتن و دنیا بینی مێژوونووسەکەوە دەبەستێت، یاخود دەکەوێتە سەر شێوازی بیرکردنەوەو تەنانەت هەندێك جار پاراستنی بەرژەوەندیەکانیشی، بەکورتی دەتوانین بڵێین کەوا نووسینی مێژوو بەسێ قۆناغدا تێدەپەڕێت:

1-قۆناغی کۆکردنەوە: واتەکۆکردنەوەی کەرەستەی ئەو داکەوتانەی، کەتوێژەر پێی وایەراستە، لەبەرئەوەی کەرەستەکانیش ئێجگار زۆرن و نایەنە ژماردن، زۆرینەشیان بەهایان لاوەکیە، تەنانەت رەنگ بێت هەندێکیشیان هیچ بەهایەکیشی نەبێت، بۆیە دەبێت ئە وانەی بەهادارو بێبەهان لەیەکتر جیابکرێتەوە.بەڵام ئەگەر پرسیمان پێوەر چیە بۆ ئەم بەبەهابوون و نابەهابوونە، رەنگ بێت دوو مێژوونووس لەسەر وەڵامەکەی رێك نەکەون!.

2-قۆناغی رەخنەگرتن: پێویستە مێژوونووس دۆکیومێنت و سەرچاوەکانی بەردەستی بپشکنێت، لەراستی و ناراستیان دڵنیابێتەوەو توانای ئەوەی هەبێت وا لەخەڵك بکات باوەڕی پێبکەن.

3-قۆناغی سێیەم: دوا قۆناغ و بەرلەدەست پێکردنی نووسین قۆناغی هارمۆنەتیزەکردنە(التأويل)، کە لەهەموو قۆناغەکان سەختترە، لێرەدا توانای مێژوونووس لەبەیەکەوەنانی شتەپەرت و بڵاوەکانی مێژوودا بەدیاردەکەوێت(هرنشو، 1944، ل13).

کەواتە هەڵبژاردنی دەقەکان و رەخنە لێگرتنیان، لەکۆتاییدا بەندە بەهارمۆنەتیزەکردن، واتەبەتوانای تێگەیشتنی مێژوونووس لەکەرەستەکانی بەردەستیدا، تێگەیشتن لەرووداوەکان ئەو بابەتەی دەیەوێت کاری لەسەر بکات وەك ئەوەی، کە هەیەو روویانداوە، یاخود وەك ئەوەی نووسەرەکانی سەرچاوەکانی بەردەستی ئامانجیان بووە بیگەیەنن، نەك وەك ئەوەی خۆی دەیەوێت! چونکە هەر ئەو تێگەیشتنەیە، کەیارمەتی دەدات لەهەڵبژاردنی ئەو یەکانەی، کە مێژووەکەی لێ دروست دەکات، واتە رووداوەکان و ئەو بابەتەی، کەدەیکاتە بابەتێکی مێژوویی، بەدەربڕینێکی تر، یارمەتی دەدات لەدیاریکردنی رووداوی گرنگ و بەهادار و لە رووداوی نا گرنگ و بێبەهای جیادەکاتەوە، کەهەر خودی ئەو گرنگ بوون و ناگرنگ بوونەش زادەی تێڕوانین و دنیابینی و ئاستی هووشیاری مێژوونووسەکەیە. بەڵام لێرەدا خاڵێك هەیە ناکرێت فەرامۆشی بکەین، ئەویش ئەوەیە، کە گرنگی سەرچاوەکان بۆ مێژوو بەگوێرەی سەردەمەکان دەگۆڕێت، بۆ نمونە سەرەتا، کەمێژوو کەوتە قۆناغی ئەوەی لەروانگەیەکی سیوکرایتەوە(theocratic) بنووسرێتەوە، دوای ئەوەی کەوا قەشە(ئۆگستین) کتێبەکەی(شاری خوا) ی نووسی، هەموو شتێك لەمێژوو دەگەڕێنرایەوەبۆ ویستی خوا، واتە مرۆڤ تەنیا ئامرازێك بوو بەدەست ویستی خواوەو خۆی خاوەنی هیچ ویستێك نەبوو. لەو قۆناغەدا سەرچاوە ئاینیەکان، بەتایبەتیش (کتێبی پیرۆز) سەرچاوەیەکی سەرەکی نووسینەوەی مێژوو بوو، هەوڵدەدرا لەژێر رۆشنایی ئەودا مێژوو بنوسرێتەوەو راڤەبکرێت. دوای ئەوان پۆزەتیڤیستەکان بایەخیان بەدۆکیومێنتدا، بەشێوەیەك، کە دۆکیومێنت تا رادەیەکی زۆر بایەخی پەیدا کرد، دوای ئەو قوتابخانەیە رەوگەی تر هاتە ئاراو لەبایەخی دۆکیومێنتەکانی کەمکردەوە، یاخود بەلایەنی کەم پیرۆزیەتی لێسەندەوە، بە ڵام دۆکیومێنت تا ئێستاش لەبواری نووسینەوەی مێژوودا بایەخ و گرنگی خۆی هەیە.

هەرچۆنێك بێت بەگوێرەی ئەو سەرچاوانەی بەکاردەهێنرێت، دەتوانرێت ئاستەکانی مێژوو بەم شێوەیەی خوارەوەدیاربکرێت:

1-مێژووی دوکیومێنتاری: ئەو ئاستەیە، کە یارمەتیمان دەدات بەووردی وەڵامەکانمان دیار بکەین، وەك ئەوەی، کە پەیوەندی بە خستنەرووی رووداوەکانەوە هەیە، بۆنمونەبزانین ئەو رووداوانە راستن، یاخود هەڵەن، وەك ئەوەی بپرسین، ژمارەی زیندانیەکانی زیندانی پاستیل لەشەوی 14 تەمووزی 1789 چەند بوو؟.

2-مێژووی راڤەکاری: ئەمەش ئەو ئاستەیە، کەگفتوگۆ لەسەر رۆڵی یەك بەدوای یەکی هێزەکۆمەڵایەتی و ئابووریەکان و پەیوەندیان لەگەڵ هێزەسیاسەکانداو دواتر پەیوەندیان بەو رەگەزە هەقایەتیەی، کەپەیوەستە بەرووداوەکەوە، دەکات.

3-مێژووی شیعری: ئەو ئاستەیە، کە جۆرە گەورەکانی مێژووی تیادا پێکدێت، وەك بووژانەوەو شۆڕشەکان، لێرەدا چەمکی مێژوویی وەك چەمکێکی کۆمەڵی، توندتر بەدیاردەکەوێت، دوو دەرئەنجام لەمێژووی شیعریدا دەردەکەوێت:

أ-ئینتیمای هەریەك لەچیرۆك و مێژوو بۆ گێڕانەوە

ب-بەیەك گەیشتنی ئەدەب و فەلسەفە(بلخن، 2010، ل 59).

قۆناغی دۆکیومێنتاری، ئەو قۆناغەیە، کە بەنێوان لێدوانی ئەو گەواهیدەرانەی بەچاوی خۆیان رووداوەکانیان بینیوەو پێکهێنانی ئەو ئەرشیفەتێدەپەڕێت، کەوەك پڕۆگرامێکی مەعریفی، بۆ هێنانەوەی بەڵگەی دۆکیومێنتاری دەیخاتەبەردەمی خۆی، دوای ئەوەش قۆناغی راڤەکردن و (تێگەیشتن) دێت، کەتایبەتە بە فرە بەکارهێنانەکانی ئامڕازەکانی گەیاندن،(لەبەرئەوەی) وەڵامی پرسیاری (بۆچی؟) دەداتەوە، شتەکان بۆچی بەم شێوەیە روویانداو بەشێوەیەکی تر روویانەدا؟ ناونیشانی دولایەنە(راڤەکردن و تێگەیشتن) رەتکردنەوەی ئەو دژیەکیەدەردەبڕێت، کە لەنێوان راڤەکردن و تێگەیشتندا هەیەو بۆتە سۆنگەی ئەوەی درك بەدرێژبوونەوە مێژوویەکەی نەکرێت بەهەموو ئاڵۆزیەکانیەوە، قۆناغی سێیەم قۆناغی نواندن و داڕشتنەوەیە بەشێوەیەکی ئەدەبی، یاخود

نووسینی ئەو وتارەی، کە دەخرێتە بەردەم خوێنەرانی مێژوو، هەرچەندەگرەوکردنە مەعریفیە گەورەکە، لەقۆناغی راڤەکردن و تێگە یشتنەکەب ڕیاری لەسەر دەدرێت، بەڵام ئەو قۆناغە گرەوەکەبەکۆتا ناهێنێت! لەبەرئەوەی لەقۆناغی نووسینەوە بەتەواوی نیازی مێژووگەری رادەگەیەنرێت، واتا نیازی نواندنی رابردوو وەك ئەوەی روویداوە، جا هەر واتایەك بێت، کەبدرێتەپاڵ وشەی (چۆن)ەکە . لەقۆناغی سێیەمدا بەئەو سەختیانە بەهێزەوە بەدیاردەکەون، کە دێنە بەردەمی یاددانەکە، سەختی نواندنی شتێکی ئامادەنەبوو، کە پێشتر روویداوە، سەختی پیادەکرنێکی چڕ بۆ بیرهێنانەوەیەکی چالاکی رابردوو، کەمێژوو بۆ پایەی (سەرلەنوێ بیناکردنەوە) بەرزی دەکاتەوە (ریکور، 2009، ل211).

ئەو داکەوتە مێژووییانەی، کە دۆکیومێنتەکان پێشکەشی دەکەن بەتەنیا بەس نیە بۆ ئەوەی چوارچێوەکان پڕ بکەنەوە و وە ڵامی راستەوخۆی زۆر مەسەلە نادەنەوە، کەمر و کوڕیەکی زۆر لەو سیمایانە دەبێت، کە بۆ کێشانی نەخشەی تابلۆیەکی تەواوی دۆخی کۆمەڵگاو پێشکەوتن و رووداوەکان پێویستە، بۆیە بۆ پڕکردنەوەی ئەو کەمر و کوڕیانە، هەست بە پێویستیەکی زۆری زانستی تێبینە راستەوخۆکان دەکەین. چونکە کاتێك زنجیرەیەك بۆ پڕکردنەوەی پێویستی بەداکەوتەیەك دەبێت، بەدوای تێبینی نوێدا دەگە ڕێین، لە ناو مێژوودا، ئەو کاتە ئەو ئامڕازەمان پێدەوێت، کاتێك هەوڵدەدەین بەبەکارهێنانی سەلماندن و بەمەبەستی بەڵگە هێنانە وە لەسەر داکەوتەی نوێ، مەعریفەی خۆمان فراوانتر بکەین، سەرەتا لەداکەوتە ناسراوەکانی دۆکیومێنتەکانەوە دەست پێدەکەین، جا ئەگەر هاتوو سەلماندنەکە راست بێت، ئەوا ئەو پڕۆسە مەعریفیە رەوا دەبێت، بەڵام ئەزموونەکان پێمان دەڵێن، سەلماندن سە ختترین پرۆسەی مەعریفەی مێژووییە، کەبەشێوەیەکی تەندروست پیادەبکرێت، ئەمەشە، کە گەورەترین هەڵە لەدەقێکی بواری مێژوودا دێنێتە ئاراوە، بۆیە ئەگەر زۆر بەوریاییەوە نەبێت، پێویستە هەرگیز بەکاری نەهێنین! جا بۆ ئەوەی هەڵەکان فەرامۆش نەکە ین، پێویستە سەلماندن تێکەڵ بابەتی راڤەکردنی دۆکیومێنت نەکەین. ئەگەر مرۆڤ رێگای بەخۆی دا شتێك بۆ دەقەکە زیاد بکات، کە نووسەرەکەی بەراشکاوی دای نەنابێت، وەك ئەوە وایە، کەوا لەنوسەرەکەبکات شتێك بڵێت، کە هەرگیز نەیویستووە بیلێت! هە روەها پێویستە ئەو داکەوتانەی، کە راستەوخۆ لەپشکنینی دۆکیومێنتەکان دەردەهێنرێت، تێکەڵ بەئەنجامی سەلماندنەکان نەکرێت، نابێت سەلماندنێك ئەنجام بدەین، کەهەستی پێ نەکرێت، بۆیەئەگەر زانیمان سەلماندنەکان گومانێك لەدوای خۆیان جێدەهێڵێن، پێویستە سەرەنجام هەڵنەهێنجین، هاوکات پێویستە سەرلەنوێ چاو بەخەمڵاندنەکان نەخشێنینەوە بۆ ئەوەی ئەو گومانەمان لە لا نەمێنێت(بوس، 1981، ل 199). بەڵام بەر لەپرۆسەی سەلماندنەکە، سەرەتا دەبێت بزانین ئەو دۆکیومێنتانەی لەبەر دەستماندایە راستن یاخود ساختەکراون، لەبەر ئەوەی بەدرێژایی مێژوو بەدەیان نمونەی دۆکیومێنتی ساختەکراومان هەیە! بۆ ئەوەی بزانین دۆکیومێنتێك راستەقینەیە، یاخود ساختەیە، پێویستەبەر لەهەموو شتێك دۆکیومێنتەکە لەهەردوو رووی دەرەوەو ناوەوەیدا، واتە بە چەمکە ئەدەبیەکەی لە رووی رووخسارو ناوەڕۆکەوە بپشکنین، لەبەڵگە رووخساریەکان پێویستە جۆری کاغەزو ئەو مەرەکەبەی تیایدا بەکارهاتووە، جۆری مۆرەکەو داب و نەریتی نوسراو و هێنان و بردن و زمان و شێوازی نووسین!...هتد بپشکنین، بەڵگەی ناوە رۆکیش پێویستە لەنیازو مەبەستی نووسینەکە تێبگەین و لەکەسایەتی ئەو کەسانە یاخود ئەو سەردەمە تێبگەین، کەدۆکیومێنتەکەی تێدا نووسراوە(رستم، 2002، ل25-27). گەلێك جاران ئەمانەش هەموو تەواو دەبێت بەڵام دۆکیومێنتەکە هەر لەبنەڕەتدا بەنیازی فریودانی مێژووەوەنووسراوەتەوە، ئەمەلەکاتێکدا دێت، کەکاریگەری مێژوو بەسەر ژیانی ئێستادا زیادی کردوەو بیرکردنەوە لەوەی چی لەدوای خۆیان جێدەهێڵن، مەژی دەسەڵاتدارەکانی داگیرکردووە. بۆیەزۆر جاران خودی دۆکیومێنتەکان بەکاردەهێنن بۆ ئەوەی راستیەکان بەو شێوەیە نیشان بدەن، کە خۆیان دەیانەوێ و بە چەشنە مێژوو فریو بدەن! ئەمە ئەرکی مێژوونووس قورستر دەکات و لەسەری دەسەپێنێت، کە دەبێت زۆر وریاتر بێت. تێڕامانی ئەو دۆکیومینتـانەو لێکۆڵینەوەلێیان ئەوەمان بۆ روون دەکاتەوە، کە لە نووسینی مێژووییدا ناتوانین میتۆدی رەخنەکاری فەرامۆش بکەین، لەبەر ئەوەی هەر لەهەنگاوەکانی سەرەتایی و لەهەڵبژاردنی رووداوو بابەتەکاندا، مێژوونووس دەبێت پەنا بۆ ئەو میتۆدە بەرێت، هەڵبژاردنی هەندێك دەق و وەلاوەنانی هەندێکی تر، خۆی لە خۆیدا پرۆسەیەکی رەخنەگرانەیە، هەر ئەم پرۆسەیەشە، کەخودی سروشتی مێژوو دیاریدەکات.

بەشێوەیەکی گشتی لەسەر گۆڕەپانی رۆشنبیری و لەبواری نووسینەوەی مێژوودا سێ رێگا هەیە:

1- رێگایەقوتابخانەی کرۆنۆلۆژی(الحوليات –Annales) ، کەخاوەنی نمونەی بەرفراوانن، ئەوانەمێژوو وەك زانست سەیر دەکەن.

2- رێگای بگێڕەوەکان(السرديون)، ئەوانە پێشنیاری ئەوە دەکەن، کەپێویستەمێژوو بگۆڕدرێت بۆ کۆمەڵێك چیرۆك و هیچ پەیوەندیە کی بەزانستەوەنەبێت.

3- هەندێکی تر پێیان وایە، کە مێژوو هەردوو رووی هەیە، رووێکی زانستی و رووێکی گێڕانەوە. بەڵام مێژوو لای (پۆل ریکور) گێڕانەوەیەکی تایبەتە، گێڕانەوەیی بوونی مێژوو، ئەرکە دوو لایەنیەکەی مێژوو رەتناکاتەوە، کە لەلایەك مەعریفەیەکی زانستیە، لەبەرئەوەی راستەقینەکان لەریالیستەوە بەرهەمر دەهێنێت، هاوکات ئەندێشەیەکی گێڕانەوەییە، لەبەرئەوەی بەرهەمی کۆمە

ڵەئەرکێکی ئاڵۆزە. بەم چەشنە بە گوێرەی سیستەمی ئۆکسیمۆری (oxymora)، مێژوو هەماهەنگی لەنێوان شتە دژەکاندا دە کات، بۆیە مێژوو زانستەو لەهەمان کاتدا گێڕانەوەشە(بلخن، 2010، ل83)، جا بۆ ئەوەی مێژوو زیاتر لەزانست نزیك بێتەوە، پێویستە بەشێوەیەکی گشتی بایەخێکی زۆر بەمیتۆدەکانی توێژینەوەی زانستی بدات، لەوانەش میتۆدی راڤەکاری رەخنەئامێز، بۆ نمونەئەگەر یەکێك بیەوێت مێژووی (شکسپیر) بنووسێتەوە، دەبێت شارەزای پرەنسیپەکانی شانۆنامەکانی وسیفەتەکانی کەسایەتی ئەو وپێشکەوتنی درامای ئەلیزابیسی بێت، کە تا رادەیەك بەشێك بووە لە(ژینگەی کۆمەڵایەتی) و بنەما رۆشبیریە کانی رۆمانەکانی ئەو کەلە شانۆنامەنووسە. بێگومان پێچەوانەکەی ئەمەش هەر راستە. لەسەر ئەم بنەمایە، کاتێك لەبەرهەمە کانی (شکسپیر) دەکۆڵینەوە، دەبێت ئەو سێ شێوازە، کە دەتوانین ناویان بنێین(شێوازی راڤەکاری رەخنەئامێز) و(شێوازی رۆشنبیری و کۆمەڵایەتی)، لەیەکتر جیا بکەینەوە،... هەرچۆنێك بێت ئەگەر مێژوونووس ویستی بەتەواوی لەمێژووی ژیانی (شکسپیر) وەك نووسەرێك، یاخود وەك ئەوەی، کە نوێنەرایەتی سەردەمی (ئەلیزابیسی) دەکات، یا وەك نوێنەری گەشەسە ندنی ئەدەبی جیهانی، یا لەهەر دۆخێکی تری مێژوویدا، پێویستە ئەو سێ شێوازانە بەیەکەوە بەکاربهێنرێت، بەبڕی شکست هێنان، یاخود سەرکەوتنی لەو کارە، مێژوونووس شکست دێنێت یاخود سەردەکەوێت(جوتشلك، 1966، ل49). چونکە مێژوو بەتەنیا مێژووی کەسەکان نیەو کەسەکانیش لەژینگە کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری و. .هتد دانەبڕاون، بۆیە دەبینین، کە سێکی وەکو (ڤۆڵتێر) پێی وایە، کەمێژوو، مێژووی ئابووری و دیموگراڤی و تەکنیکەکان و داب و نەریتەکانە، بەتەنیا مێژووی سیاسی وسەربازی و دیپلۆماسی نیە! مێژووی خەڵکە، هەموو خەڵك، نەك بەتەنیا مێژووی پاشاو پیاوە مەزنەکان، هاوکات بەتە نیا مێژووی رووداوەکانیش نیە، بەڵکو مێژووی بونیادەکانیشە، مێژووی ئەو مۆبیلەیزەشنەیە(الحراك)، کە بایەخ بەپێشکەوتنە کان و گۆڕانکاریەکان دەدات، نەك مێژووی شتی چەسپاو، کە وەك تابلۆیەك پێشکەش بکرێت، مێژوویێکی راڤەکاریە، نەك مێژوویێکی گێڕانەوەو وەسفکاری و دۆگمایی، لە کۆتایدا مێژوو ، مێژوویی کۆی شتەکانە، ئەمەیە مێژووی نوێ(لوغوف، 2007، ل100).

باسی دووەم:

بونیادی هزری و نووسینی مێژوو

مێژووی هەر سەردەمێك پێویستە لەروانگەی ئەو سەردەمە بنووسرێتەوە، لەبەرئەوەی بایەخی هەرسەردەمێك بەگوێرەی ئەو شتانە یە، کە بۆ ئەو سەردەمە واتای هەیەو گرنگە، دیارە، کە ئەو شتانەی جێگای بایەخیشن لەسەردەمێکەوەبۆ سەردەمێکی تر جیاوازەو گۆڕانی بەسەر دادێت، ئەو شتەی لەسەردەمێکدا بایەخێکی گەورە پەیدا دەکات، مەرج نیە لەسەردەمەکانی تردا هەمان بایەخی هە بێت، بەم پێودانگە هەموو سەردەمێك دەیەوێت رابردوو لەروانگەی ئەو شتانەی، کەلای ئەو گرنگەو ئەو هزرانەی لەئارادایە ببینێت و مامەڵەی لەگەڵدا بکات. زۆر لەمێژوونووسان دەڵێن مێژوو گفتوگۆیەکە لەنێوان ئێستاو رابردوو، ئەمەش خۆی لەخۆیدا لایەنێك لە لایەنەکانی چێژ وەرگرتن لەمێژوو ئاشکرا دەکات، مێژوو بەسروشتی خۆی وەك توێژینەوەیەك بۆ مرۆڤ و کردارەکانی، دەکەوێتەژێر کاریگەری ئەو وێنەیەی، کەمێژوونووس دەیبینێت، هەموو زانستە مرۆڤایەتیەکان دەکەونە ژێر ئەو کاریگەریانە، بۆ نمونە وێنەی شاعیرێك وەك ئەوەی مێژوونووسێکی ئەدەب لەسەدەی هەژدەهەمدا دەیکێشێت، جیاوازە لەوەی مێژوونووسێکی تر لەکاتی ئێساتادا دەیکێشێت...بەهەمان شێوە ئەو شتانەی، کە مێژوونووسەکان بایەخی پێدەدەن و لای ئەوان گرنگە لە سەردەمێکەوە بۆ سە ردەمێکی تر دەگۆڕێت(مۆنس، 1984، ل42-43).

کەواتە دەتوانین بڵێین بایەخ و گرنگیدان بەشتەکان، دەکەوێتە سەر ئاستی رۆشنبیری کۆمەڵگاو ئەو قۆناغەی تیایدا دە ژیت، بۆیە دەبینین پەیوەندیەکی پتەو و بەهێز هەیە لەنێوان سروشتی کاری مێژوویی نەتەوەیەك لەنەتەوەکان، لەگەڵ ئاستی رۆشنبیری و سیستەماتیکی شارستانی ئەو نەتەوەیەدا، ئەمە ئەوە رووندەکاتەوە، کەوا ئاستی رۆشنبیری و جۆری رۆشنبیری نەوەکان کاریگەری بەسەر نووسینەوەی مێژوو دەبێت و مۆرکی خۆی پێدەبخشێت، بۆ نمونە کاتێك رۆشنبیری ئاینی باڵادەست دەبێت، نووسینەوەی مێژوو مۆرکی ئاینی بەخۆوەدەگرێت، بەتایبەتی لەو مەسەلانەی، کە دەتوانێت خۆی لەقەرەیان بدات و چارەسەریان بکات، مارکس دەڵێت:" مرۆڤایەتی تەنیا ئەو مەسەلانە دەخاتەروو، کە دەتوانێت چارەسەریان بۆ بدۆزێتەوە". هەموو شارستانیەتێك و هەموو نەوەیەك، پشت بەمێژووی خۆیان دەبەستن بۆ ئەوەی رووناکی بخەنە سەر ئەو مەسەلە تایبەتیانەی، کە دەخرێتە بەردەمیان، ، (مێژوو) وەك ئەوەی، کە ئەوان دەیبینن و لێی تێدەگەن، نەك وەك ئەوەی، کەهەیە، بۆیە لەژێر کاریگەربوون بەو دۆخە، شێوازی بیرکردنەوەی مێژوونووس و نووسینەوەی مێژوو، رەنگدانەوەی ئەو هزرو دۆزانە دەبێت، کە لەکاتی نووسینەوەی مێژوودا لەئارادایە...ئەمەیە وای لەکەسێکی وەکو (بینیدیتو کروچە) کرد، کە بڵێت:" هەموو مێژووی راستەقینە مێژووی هاوچەرخە، واتە مێژووی ئێستایە"(هوراس، 1974، ل18-19).

کاتێك نەتەوەیەك لەنێو ئەفسانەکان نغرۆ دەبێت، ئەوا سروشتی ئەفسانەیی هەموو ئەو کارە مێژوویيانە دادەپۆشێت، کە بەرهەمی دەهێنێت، بەم چەشنە ئەگەر نەتەوەیەك چەندین جۆر لەخواوەندی ئەفسانەیی بپەرستێت، ئەوا کاری مێژووی ئەو نەتە وە دەوەستێتە سەرکارو دەستکەوتەکانی ئەو خواوەندانە، کاتێکیش سەرۆکی ئەو نەتەوانە سیفەتی خواوەندیان لەو خواوەندانە سە ندەوەو بۆ خۆیان برد، پێگەی خۆیان خستەسەرەوەی مرۆڤەکانی ترەوەو ئەو کاتەبوون بەهاوبەشی خواوەندەکان لەمێژوو، ئەفسانە کانی گریك نمونەی ئێجگار زۆریان لەوبارەیەوە تێدایە، ئەفسانەکانی هیندیش بەهەمان شێوە، لەوانە مهابهارتاو رامایانا.

دوای ئەوەقۆناغی بەکەسیکردنی مێژوو دەست پێدەکات، پاشان مێژوونووسی گریکی (هیرۆدۆت425 پ.ز)، کە بە باوکی مێژوو ناسراوە، سروشتی ئەفسانەیی لەمێژوو سەندەوەو رەهەندی تری خستەسەرکاری مێژوویی لەوانە:

1- ئاوەزمەند کردنی مێژوو، کە ئەویش پابەند بوونە بە نووسینەوەی رووداوەکان وەك ئەوەی روودەدەن و دوور بێت لەخورافەو ئەفسانە .

2- بە(جیهانیکردن)ی مێژوو، واتە لەپاڵ مێژووی تایبەتی، بایەخ بە مێژووی گەلانی تر بدرێت و بنووسرێتەوە(عبدالحمید، 2008، ل 18-19).

گریکەکان دوو روانگەیان هەبوو دەربارەی ئەوەی، کە ئایا هزر حوکمی جیهان دەکات؟! روانگەی یەکەم پێی وابوو کەهزر حوکمی جیهان دەکات، لەوبارەیەوە (ئەناکاسا گوراس- Anaxagoras)ی گریکی یەکەم کەس بوو باسی ئەوەی کرد، کە (NOUS)، واتە تێگەیشتن بەشێوەیەکی گشتی، یاخود ئاوەز حوکمی جیهان دەکات. روانگەی دووەم هیچ بوارێك بۆ رێکەوت و هۆکاری سە رپێی و دەرەکی نیەو باوەڕیان بە تیوری (بایەخپێدانی خواوەند)(نظریەالعنایەالالهیە) هەیە(مۆنس، 2001، ل104-106).

سەرباری ئەمانە هەر چینێك، کە جڵەوی دەسەڵات دەگرێتە دەست، هەوڵ دەدات مێژوو لەروانگەی خۆی و بەگوێرەی بە رژەوەندیەکانی خۆی بنووسێتەوە، بێگومان لەمەشدا رووبەرووی ئەو چین و توێژو تەنانەت رۆشنبیری و کەلتوورانەدەبێتەوە، کە بەرژەوەندیەکانیان لەگەڵ ئەودا یەکناگرێتەوە. چینی بۆرژوازی کاتێك لەرێگای سەرکەوتنەکانیەوە ویستی چیرۆکی گەشەسەندنەکانی خۆی تۆمار بکات، رووبەرووی چڕی دامو ودەزگا مێژووییەکان و قورسی داب و نەریت وبیرو باوەڕەکان و توندوتیژی خەبات و یەك لەدوای یەك هاتنی سەرکەوتن و شکستەکانی بووەوە. گریمانی ئەوەدەکرێت، کە ئەو مێژووی لەمرۆڤدا دۆزیەوە، لێرەوە دە ستپێکردو ئەو بۆچوونەی هەموو ئەو شتانەشی گرتەوە، کەدروستی کردبوون، هاوکات ئەو زمانەشی گرتەوە، کەپێی دەدوا، هەروە ها شتی لەوانە دوورتریشی گرتەوە، توێژینەوەی ئابووری و مێژووی ئەدەبیات و رستەسازی و رێزمانی گرتەوە، تەنانەت خودی ژیانیشی گرتەوە. لەم روانگەیەوە، لەکۆتایدا رەنگدانەوەی بڵاوبوونەوەی ئەو مێژووییزمە، کە یەکەم جار لەمرۆڤدا دۆزرایەوەو وردە وردە لەسێکتەری مەعریفی، لێی دوورکەوتەوە. بەڵام ئەوەی، لە واقعدا روویدا، ئەوەبوو، کە یەکەم جار شتەکان مێژوویەکی تایبەت بە خۆیان بەدەست هێنا، لەو کەلێنەی رزگارکردن، کە خودی مێژووی مرۆڤ خۆی بەسەر دەسەپاند، بەشێوەیەك، کە مرۆڤ بە خودی خۆی گەیشت و خۆی لەو شتانەداماڵێنی، کەروونترین نێواخنی مێژووەکەی پێکدەهێنا. لێرەوە، چیتر مامەڵەی لەگەڵ ئە ندێشەو ئەفسانەکان نەکرد، لای ئەو چینە سروشت دەربارەی ئەفراندنی جیهان و بەکۆتاهاتنی. لەگەڵی نەدەدوا، وای لێهات چیتر تە نیا بەزەمەنی سروشتی نەدوێت، سەرمایەکانی چیتر دەلالەتیان لەکۆنی چاخی زێڕین، یاخود گەڕانەوەی رابردووی نەدەکرد، وەك دە ڵین ئەو تەنیا لەسەر مەرجەکانی بەرهەم هێنان دەدوا، کە بە درێژایی مێژوو گۆڕانکاری بەسەردادێت، ئەوتەینا وا دەبینی، کە لەناو بوونی خودی خۆیدا دەدوێ و کاردەکات و بە شێوەیەکی ئالۆز لەگەڵ مێژووەکاندا دەژی، کە ملی بۆ کەچ ناکەن و هەماهەنگ نین لەگەڵیدا، لەبەرئەوەی ئەو کەلێنەی، کە مەعریفە پڕی دەکردەوە پارچە پارچەبوو، لەئەنجامی ئەوەش هەر سێکتەرێك رزگار بوو، خۆی لەدەوری چارەنووسی خۆی کورژ کردەوە. لەراستیدا چینی بۆرژوازی هزری مێژوویی و شێوازی نووسینی مێژووشی وەکو هە موو شتەکانی تر گۆڕی و مۆرکی خۆی پێیەوەلکاند، بەڵام یەکێك لەتایبەتمەندیەکانی سەدەی نۆزدەهەم بەتەنیا دۆزینەوەی بیرکردنەوەی مێژوویی نیە، بەڵکو ئەو رەوگەنوێیەیە، کە گرتیەبەر، لەراستیدا کودەتایەك بوو روویداو جێگای سەرسامیە، جۆرێکە لە (شۆڕشێکی کۆپەرنیکی)، کەبووە سۆنگەی ئەوەی زانستی مێژوو بەشێوەیەکی نوێ بخاتەروو، وەك چۆن (کانت) ویستی ببێتە کۆپە رنیکی فەلسەفە، بەهەمان شێوە دەتوانین نازناوی (کۆپەرنیکی مێژوو) لە(هیردر) بنرێت، نووسینەکانی (هیردر) بەو پێیەی، کە مێژوونووسێك و فەیلەسووفێکی مێژووە جیاوازی لەسەرە، بۆیە ئەگەر تەنیا ئەو دوو سیفەتەمان پێبەخشی لەبایەخی کەم دەکەینە وە، چونکە ئەو هەرگیز وەك فەیلەسووفێکی مێژوو هەرگیز سەرکەوتنی بەدەست نەهێنا لەوەی سیستەماتیکێکی یەکانگیر دامە زرێنێت، کە کامڵ بێت لەخودی خۆیدا. ئەو پێی وابوو، کەبۆ راڤەکردنی مێژوو دەبێت تەنیا پشت بەسروشتی مرۆڤ خۆی ببە سترێت، لەپاڵ ئەمەشدا نەیتوانی خۆی لەبۆچوونەکۆنەکە بایەخ پێدانی خواوەند(العنایەالالهیە)، واتە تیووری بایەخ پێدانی خواوە ند رزگار بکات(کاسیرر، 1997، ل8). لەراستیدا ئەم روانگەیە بووە هۆی گۆڕینی کرۆکی مێژوو، رووداوەکان هێندەگرنگ بوون بە رادەی ئەوەی بتوانن سروشتی مرۆڤایەتی ئاشکرا بکەن و پەردەی لەروو هەڵماڵن، هەروەها ئەوەی لەرابردوودا روویدا بوو، بووە رە مز، (هیردر) پێی وابوو، بە تەنیا لەرێگای رەمزەوە دەتوانین لەسروشتی مرۆڤ تێبگەین و دەربڕینی بۆ بکەین(کاسیرر، 1997، ل10).

لەماوەی سەدەی نۆزدەهەمدا لەئەوروپای رۆژئاوا دوو شەپۆلی سەرەکی لەئارادابوو:

1- شەپۆلی ریالیزمی بابەتیانە(Objective Empiricism)، کەپێیان وابوو دەتوانرێت راستەقینە مێژووییەکان وەك ئەوەی لە رابردوودا هەبووە بنووسرێتەوە.
2- شەپۆلی دووەم پێیان وابوو، کە رووداوەکانی مێژوو یەك لەناو یەکتردا لەدایك دەبێت، ئەوانە زاراوەی میژوویزمیان (Historicism)بەکاردەهێنا، مێژوویان وەك پرۆسەیەکی لەدایك بوونی بەردەوام دەبینی و باوەڕیان بەوە هەبوو، کە پرۆسەی لەدایك بوونەکە لەسەردەمێکەوە بۆ سەردەمێکی تر بەردەوام دەبێت(مۆنس، 2001، ل65).

یەکێك لەو بوارانەی سەرنجی فەیلەسووفەکانی بۆ لای خۆی راکێشاو، لەگەڵ هەریەك لە(کانت) و (هیگل) و (مارکس)، گەڕان بوو بەدوای روحی مێژوو، کە بووە مۆدەی چەرخەکە، ، تا وای لێهات ناویان لەو چاخەنا(چاخی تای مێژوو)، تیایدا مێژوو گە یشتە بەرزترین ئاست، کە ئاوەزی مرۆڤ لەئەبستراکتیزەکردن و وێناکردن بیگاتێ، ئاوەز لەگەڵ واقعدا چوون یەك بوون، ئەمە دوا کۆتایی بوو، کە ئاوەزی مرۆڤ لەمێژوودا پێی گەیشت، کۆتایی مێژوو بووەئەنجامێکی لۆژیکی، لەو مۆرکەی، کە باڵی بەسەر مێژووی (هیگل)یدا کێشا، مۆرکی ئاینی، کە خۆی لەئاینی کریستیانیەتیدا دەنواند، ئەمەش باڵاترین خاڵ بوو، توێژینەوە لەبواری فەلسەفەی مێژوودا پێی بگات، (نیچە) لەو بارەیەوە دەڵێت (لەژێر چەتری ئاینی جوولەکەدا)، لەو مۆرکە ئاینیەدا، خوا دەبێتە زامنکەری ئە نتۆلۆژی و باڵا بوونی هەموو هەبوون، هەروەها خوا بزوێنەری یەکەمە بۆ سیستەمی گەردوون و توانا زانستیەکەی مرۆڤ بۆ رام کردن و بەئاوەزکردن و بەڕێوەچوونی رووداوەکان. هەر تەنیا لەبەر ئەمەش بوو، وا وێنا دەکرا. کە مێژوو لەدەرەوەی چوارچێوەی مرۆڤ مەحکومە بەویستێکی باڵای گەورەو پیرۆز، (نیچە) ناوی لەم حاڵەتەنا(داڕمان، یاخود مێژووی راکردن)(مراد: .(http://www.aljabriabed.net

بیرکردنەوەی بەردەوام لەمێژوو بووەسۆنگەی ئەوەی، کە روانین بۆ مێژوو گۆڕانی بەسەردابێت و چوارچێوەی نووسینە وەی مێژوو فراوانتر بێت، واتە بە تەنیا پشت بەرووداوەکان نەبەسترێت. دیارە، کە بەرلەو کاتە رووداوەکان بایەخیان زۆر پێدەدراو مێژوو بەشێوەیەکی گشتی بریتی بوو لەمێژووی سیاسی. شان بەشانی بایەخدان بەرووداو پشت بەستن بەدۆکیومێنتەکانیش برەوی سەند، تەنانەت مێژوو بوو بەشێوازێك لەلێکدانەوەو راڤەکردنی دۆکیومێنتەکان، پۆزەتیڤیستەکان وایان دادەنا، کەناتوانرێت بەبێ دۆکیومێنت مێژوویکی پوخت بنووسرێتەوە، بەڵام دوای ئەوە بونیادگەراکان کاریان لەسەر ئەوەکرد، مێژوو لەمێژووی دەسەڵاتدارە کان بسەنەوەو بیکەن بەمێژووی خەڵك، واتە مێژووی مرۆڤ بەهەموو پێکهاتەدەروونی و جەستەکانیەوە. لێرەدا دەتوانین تایبەتمە ندیەکانی مێژووی بونیادگەری لەچەند خاڵێکی بنەڕەتیدا چڕ بکەینەوە:

1- مێژوو، مێژووی هەموو خەڵکە: بەپێچەوانەی مێژووی تەقلیدی، کە بەشێوەیەکی ناهووشیارانە کراوەتە مێژووی دەستە بژێرێك.. .. مێژووی خەڵك، واتە مێژووی هەمووان، تەنانەت ئەوانەش لاتەریك ناکات، کە پێگەیەکی تایبەتیان لەدەسە ڵات و زانست و سامادا هەیە، هەوڵ دەدات ئەمانە لەپێگەی گونجاوی خۆیانیان دابنێت. پێگەی کەمینەیەکی دیاریکراو کە لە کاودانێکی نائاسایدا دەبوژێتەوە.
2- مێژوو، مێژووی دەروونیە: توێژینەوە لەو بابەتە نوێیانەی، کە پێشتر سەرنجی زانایانی رانەکێشابوو،. .. ئەم روانگەیە، کە پەیوەستەبەدیموگرافیایی مێژوویی، دەرگای بەرووی دەرهاویشتەی چەندایەتی لەدایك بوون و ژنهێنان و مردن و بابەتە کانی هاوشێوە بۆ مێژوونووسان کردەوە، توانی وەسفی پەیکەری ئەو دیموگرافیایە بکات، کەل ەرێگای کۆمەڵەکانی دانیشتوانەوە گەشەدەکات، هەروەها توانی پەرچەکرداری ئەوانە بزانێت بەرامبەر ئەو دۆخەی تیایدا دەژین، پەردەی لە رووی رەفتارە نهێنی و زۆر تایبەتیەکانیان هەڵماڵی، بەم چەشنە دیموگرافیا بووە ئامرازێکی پێداویستی بۆ زانینی لایەنی دەروونی مێژوو .
3- مێژوو، مێژوویکی ئەنترۆپۆلۆژیە: ئێبینی ئەوەدەکرێت، کە ناتوانرێت ئیشکالیەتی زەمەن، بە شێوەیەکی پێشوەختە لە بوارێکی دیاریکراودا بئاخنرێت، لەبەرئەوەی ئەو خۆی لەخاڵەکانی یەکتربڕینی ئابوری و سیاسیدا لەنێوان ئەوەی کەکۆمە ڵایەتیەو ئەوەی، کە مێنتاڵیە بابەت دەگرێت ، بەو پێیەی بابەتێکەو مێژوونووسەکان دەیڵێنەوە. لێرەدا زەمەن دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی کۆییە(کلیە)، بەکۆمەڵێك تایتمەندی، لەشێوەو بەشی جیاوازدا بەگوێرەی کومەڵگاکان و بەگوێرەی ماوە زەمە نیەکان جیادەکرێتەوە.
4- مێژوو، مێژووی بایۆلۆژیە: واتە بایەخ بەدیاردەکانی وەك خواردن و سێکس و هەڵوێستەکانی مرۆڤ لەجەستەو مردن و نە خۆشیەکان دەدات، لەپەرچەکردارەکانی مرۆڤ بەرامبەر فشارە سروشتیەکان دەتوێژێتەوە.

بەم چەشنەمێژوو بە بایۆلۆژیەوە پەیوەست دەبێت بەبایۆلۆژی دادەنێت و ئەوەی بایۆلۆژیا پێشکەش بەمێژووی دەکات سەرە نجامی توێژینەوەکانیەتی، ئەویش سەرچاوەیەکی گرنگ و پڕ زانیاریە، مێژوو نووسان تا ئەمڕۆ بەهۆی ئەوەی توانای ئەوەیان نەبووە توێژینەوە لەسەر جەستە بکەن، فەرامۆشیان کردووە. دەتوانین بەتوێژینەوە لەبەش و جۆرەکانی خوێن، مرۆڤ بناسین(ئەو کۆمەڵە جیناتەی، کە هەیەتی)، بەهۆی دووبارە بوونەوەی زنجیرەی ئەو جیناتانە دەتوانین گرووپەکانی مرۆڤ بناسینەوەو بەپێکهاتەی جیناتە کان، کۆمەڵە جیاوازەکان دیاری بکەین و بەدواداچوون بۆ پێشکەوتنەکانی بکەین، بایەخی ئاڵوگۆڕو جۆرەکانیان روون بکەینەوە، بە مەش دەگەینە پوختەی مەسەلەی تێکەڵ بوونی ئەتنیکی لەنێوان ئەو گرووپانەی لەیەکتر نزیکن و دەتوانین جوولەی کۆچکردن و رێزبەندی گرووپەمرۆییەکان (بەگوێرەی لەیەکترنزیکی جیناتەکانیان) بزانین(لوغوف، 2007، ل220-227).

بەهەمان شێوەکرۆنۆلۆژیستەکانیس هەوڵیاندا چوارچێوەی رووداو تێپەڕێنن، ئەو نوێکردنەوانەی، کەقوتابخانەی کرۆنۆلۆژی لە گەڵ خۆیدا هێنای ئەو کەلێنانەی لەرووداوەکاندا تێپەڕاند، کەتەنیا جەختی لەسەر قۆناغی درێژ لەمێژوودا دەکردەوە، هاوکات چاوی لەژیانی سیاسی پۆشی و رووی لەچاڵاکیە ئابووریەکان و بنەماکانی رێکخستنی کۆمەڵایەتی کرد، ئەو بۆچوونانە لە کاتێکی زوودا لە وتارەکانی(لوفیفر) و (مارك بلوخ) بەدیدەکران، (بلوخ) بایەخی بەلێکدانەوەی داکەوتە ئابوریەکان داو داوای کرد مێژوو بەبوارەکانی ترەوە ببەسترێتەوە، بەتایبەتیش ئەنتروبولۆژیاو زمان ناسی، بەپێویستی دەزانی، کە مێژوونووس شارەزایی لەزانستە یاریدەدەرەکان هەبێت، وەك جوگرافیاو ئەتنۆلۆژیاو ئابوری و دیموگرافیا، بەم پێیەش دەبوایە مێژوونووس لەچوارچێوەی کۆمەڵێك توێژینەوەدا کاربکات، هەرچی (لوفیفر)ە، داوای دەکرد هەموو بوارەکانی واقعی کۆمەڵایەتی بەیەکەوە ببەسترێتەوەو پێداویستی بەیەکەوە لکاندنیان بەدیاربخرێت، هەروەها داوای کرد، کە رێزبەندیەکانی ئەو بوارانە هەڵبگێڕدرێتەوە، واتە دەستپێکردن لەئابوریەوە بۆ سیاسی، لەجیاتی ئەوەی لەسیاسیەوە بەرەو ئابوری بچێت. (برودویل) رەنگدانەوەی ئەو بۆچوونەنوێیەلەسەر نووسینی مێژوو بە روونی دەردەبڕێت، کاتێك ئاماژە بەوە دەکات، کە پێویستە" گۆڕانکاری لەمیتۆد بکرێت و سەنتەری بایەخدانەکان بگوازرێتەوە بۆ سە رهەڵدانی مێژوویێکی چەندایەتی، کە هێشتا دوا وتەی خۆی نەگوتبێت" (ولد اباه، 1994، ل3).

بە تێپەڕینی زەمەن چوارچێوەی مێژووی هێندە فراوان بوو، کە لەگەڵ ژمارەیەکی تر لەزانستە مرۆڤایەتیەکانی تر یەکتر بگرێتە وەو تێکەڵ ببێت، واتە ئەو لەیەکتر جیاکردنەوەو دابەشکردنەی، کە مۆدیرنیتە لەگەڵ خۆیدا هێنای، وورده وورده لەبارێك هەڵوە شایەوە، سۆنگەی ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە تێکەڵاویەکی هێندە بەهێز لەنێوان مێژوو ئەو زانستانەدا هەیە، رەنگ بێت بەبێی یەکتر، بایەخێکی ئەوتۆیان نەمێنێت، چونکەمێژوو لەگەڵ ئەو زانستانەدا هاوبەشیەکی گەورەی هەیە، بۆ نمونە(جفری باراکلو) لە کتێبەکەیدا(رەوگە گشتیەکان لەتوێژینەوە مێژووییەکاندا) باس لەبوارەکانی هاوبەشیکردنی ئەنترۆپۆلۆژیا لەمێژوودا دەکات و لەچەند خاڵێکدا کۆیدەکاتەوە، پێی وایە، کە بەهۆی روانگەی ئەنترۆپۆلۆژیەوە بە تایبەتی و زانستەکۆمەڵایەتیەکان بەشێوەیەکی گشتی مێژوونووس دەتوانێت روانگەی خۆی بۆ واقعی مێژوویی بگوێزێتەوە لە:

1- لەتایبەتیەوە بۆ گشتگیری (خورافەتی تاك لایەن بوون)

2-لەرووداوە دەگمەنەکانەوە بۆ هاوشێوەکانی.

3-لەتەنیا یەك رووداوەوە بۆ نمونە(جەنگ)، بۆ زنجیرەیەك رووداو. واتە پەیکەری پێکهاتەی گشتی، کەرووداو و کەسایەتیەکان کاری تیادا دەکەن، لەبەرئەوەی ئەو پەیکەرە ، بنەمای هەموو ژیانی کۆمەڵایەتیهی بۆ هەر کۆمەڵگایەك لەکۆمەڵگاکان پێکدەهێنێت. جە ختکردنەوەی ئامانجەکانی ئەنترۆپۆلۆژیا لەسەر وێنەی پێکهاتەیی کۆمەڵگای ئادەمیزاد، وای لەمێژوونووسی هاوچەرخ کرد، کەجە خت لەسەر پێداویستی چەمکی پێکهاتەیی لەهەموو نوسینێکی مێژوویی جدی دا بکاتەوە، ئەمەش لەنووسینەکانی قوتابخانەی (کرۆنۆلۆژی) و قوتابخانەی(مێژووی نوێ) رەنگی دایەوە، لەرێگای ئەنترۆپۆلۆژیاوە مێژوونووسی هاوچەرخ بایەخی بەکۆمەڵێك بابە تی نوێدا، کەلە لایەن مێژوونووسە کلاسیکیەکانەوە پشتگوێ خرابوو، وەکو کاروباری پەیوەندیەکۆمەڵایەتیەکان و خێزانی ەکان، واتە وەك بابەتەکانی (خێزان، خزمایەتی، یاسا، محەرەمات، ئاسایش، داب و نەریتەکان، خۆراك، جلوبەرگ، تقوس و رێ و رەسمەئاینی و ئاهەنگیەکان.). تێگەیشتن لەو بابەتانە کەوتە چوارچێوەی روانێنێکی پێکهاتەیی بۆ هەموو مێژوو. بەکردنەوەی ئەو دۆسیانە لە لایە ن مێژوونووسەکانەوە، لەلایەك کەرەستەو بابەتی مێژوو زانستی مێژوو فراوانتر بوو، لەلایەکی تر بووە هۆی گۆڕینی وێنەی گشتی توێژینەوەی مێژوویی بۆ:

- بەیەکەوەگرێدان لەجیاتی گێڕانەوەی وەسفی.
- کۆمەڵگا لەجیاتی دەوڵەت.
- مێژووی شارستانیەت لەجیاتی مێژووی سیاسی.

بەکورتی مێژوونووسان زیاتر درکیان بەوە کرد، کە ئەنترۆپۆلۆژیاو کۆمە ڵناسی دەتوانێت چەند خزمەت پێشکەش بەکارە کانیان بکات، گەیشتنە ئەو بڕوایەی، کە مێژوو دەتوانێت رەهەندێکی نوێ و پڕ بایەخ بۆ سوسیۆلۆژیاو ئەنترۆپۆلۆژیا زیاد بکات، ئە ویش رەهەندی زەمەنە، کە پێشتر ئەو زانایانە کەمتر بایەخان پێدابوو (السعیدی:www.aljabriabed.net) .

سەرئەنجام

پەیوەندیەکی پتەو لەنێوان مێژوونووس و مێژوودا هەیە و بەبێ بوونی مێژوونووس شتێك نیە بەناوی مێژوو، بەڵکو تەنیا ئەرشیفێکی مردوو دەبێت لەسەر رەفەکاندا و تۆزی لێ دەنیشێت. ئەوە مێژوونووسە دێت و گیان دەخاتەبەر ئەو پەڕاوانە، بە گوێرەی ئاستی زانیاری و پێوستیەکانی سەردەمەکەی، رووداوەکان هەڵدەبژێرێت و بایەخیان پێدەبەخشێت. بۆیە زۆر گرنگەبەر لەوە ی مێژوو بخوێنرێتەوە، پێویستە بزانرێت مێژوونووسەکەکێیە؟

1-هەر شتێك دەربارەی رابردوو گوترا پێی ناگوترێت مێژوو، هاوکات ئەوەی دەربارەی رووداوەکانی رابردووشی نووسی پێی ناگوترێت مێژوونووس! بەڵکو مێژوونووس دەبێت چەند سیفەتێکی تێدا بێت، لەوانە ئاستی زانیاری و ئەمینی و دست پاکی، پێویستە

مێژوونووس خاوەنی ئاوەزێكی هووشیار و دنیا بینی خۆی هەبێت، هەروەها دەبێت لەئاستی ئەو ئەركانەدا بێت، كە قۆناغەكەی داوای لێدەكات. دەبێت بێلایەنانە رووداوەكان هەڵبژێرێت، خوێندنەوەیان بۆ بكات و توانای شرۆڤەكردنی رووداوەكانی هەبێت.

2-نووسینەوەی مێژوو بەگێڕانەوەی رووداوێك دەست پێدەكات، لەگێڕانەوەشدا دەبێت رەچاوی چنین و رێكخستنی رووداوەكان بكرێت. لەگێڕانەوەی مێژوویدا دەبێت ئامانجێك هەبێت، یاخود نیازێك لەو گێڕانەوەیەدا هەبێت، چونكە گێڕانەوە لەمێژوودا لە پێناو گێڕانەوەو كات بەسەر بردن نیە، بەڵكوو مێژوو كێلگەیەكی ئەزموونكاری رەفتارەكان و ژیانی مرۆڤە، كارگەیەكە تیایدا هەوڵدە درێت، لەرێگای رابردووەوەداهاتوو بەرهەم بهێنرێت. بەڵام پێویستە ئەوە بزانین، كە سروشتی مێژوو بەتەنیا بوونی گێڕانەوەو بوونی نیازێك بەخۆوە ناگرێت، بەڵكو لەپاڵ ئەمانەشدا مێژوو سروشتی رەمزی وئەندێشەیشی هەیە.

3-رووداو رۆلێكی گرنگ لەنووسینەوەی مێژوودا دەگێرێت و لەزۆربەی رەوگە مێژوویی و هزرییە مێژووییەكاندا، بەكرۆكی مێژوو هە ژمار دەكرێت. بەشێوەیەكی گشتی رووداوی مێژوویی لەسێ رەگەزی سەرەكی پێكدێت، كات-شوێن- مرۆڤ، بەبێ بوونی مرۆڤ ناتوانین باس لەمێژووی مرۆڤایەتی بكەین و ئەو رووداوانەی روودەدەن دەكەونەچوارچێوەی مێژووی سروشتیەوە. رووداوەكان هە رچۆنێك بن، گەورەبن یاخود بچووك ئەوەی بەیەكەوە كۆیان دەكاتەوە ئەوەیە، كە قۆناغی بەر لەروودانیان جیاوازە لەقۆناغی دوای روودانیان، بۆیەرووداو لەدەرەوەی گێڕانەوەو شرۆڤەكردندا هیچ بەهایەكی نامێنێت، چونكە لەرێگای ئەو گێڕانەوەو شرۆڤە كردنە دایە، كە مێژوونووس دەتوانێت واتایەك بە رووداوەكە ببەخشێت!

4-مێژوونووس ناتوانێت دەست بەنووسینەوەی مێژوو بكات ئەگەر بێت و كۆمەڵێك دۆكیومێنت و داتاو زانیاری لەبەردەست دا نە بێت، نووسینەوەی مێژوو بەقۆناغی كۆكردنەوەدەست پێدەكات، پاشان هارمۆنەتیزە دەكرێ و دوای ئەو قۆناغی شیكردنەوەو رەخنە گرتن دەست پێدەكات.

5- بایەخی هەموو مێژوویێك بەگوێرەی سەردەمەكەی خۆیەوە گرنگە، مێژوونووس بە گوێرەی پێویستی و بایەخەكانی سەردەمەكەی خۆی مێژوو دەنووسێتەوە، واتەدنیا بینی مێژوونووس بەندە بە تێگەیشتنی خۆی لەسەردەمێكی دیاریكراودا، بۆیە نووسینەوەی مێژوو بەگوێرەی سەردەمەكان دەگۆڕێت، تەنانەت یەك مێژوو لەدوو سەردەمی جیاوازدا ناتوانرێت بەیەك شێوە بنووسرێتەوە، ئەمە وا دەكات هەر نەوەیەك خوێندنەوەی تایبەتی خۆی بۆ مێژووی قۆناغەكانی تر هەبێت.

6-بنەمای هزری كاریگەرییەكی گەورەی بەسەر مێژوونووس و لەرێگای ئەویشەوە بەسەر مێژووە هەیە، ئەو نەتەوانەی، كە لە قۆناغێكی هزری جیاوازدا دەژین، ناتوانن هەمان خوێندنەوەی ئەو نەتەوانەیان بۆ مێژوو هەبێت، كەلەقۆناغێكی زەمەنی پێشكە وتووتر دان! كەواتە نووسینەوەی مێژوو رەنگدانەوەی ئەو ئاستە هزرییەیە، كە كۆمەڵگا تیایدا دەژی.

بیبلۆگرافیا

بە زمانی عەرەبی

نامەی ئەكادیمی:

1- بلخن، جنات، نظرية السرد التاريخى عند بول ريكور، مذكرة مكملة لنيل درجة ماجستير في الفلسفة مقدمة الى قسم الفلسفة في جامعة منتورى، قسنطينية، 2010، غير منشور

كتێب

2- ابن خلدون(ولى الدين عبدالرحمن بن محمد732-808ه)، مقدمة ابن خلدون، حقق نصوصه، وخرج احاديثه، وعلق عليه: عبدالله محمد الدرويش، الطبعة الاولى، دار اليعرب، دمشق، سوريا، 2004.

3- اتكن، هيو ج. ، دراسة التاريخ و علاقتها بالعلوم الاجتماعية، ترجمة: د.محمود زايد، دارالعلم للملايين، بيروت، لبنان، بلا س.

4- ارسطو، فن الشعر، ترجمة وتقديم وتعليق:د.ابراهيم حمادة، الناشر:مكتبة الانجلو المصرية، بلاس.مكنط.

5- ارون، ريمون ، فلسفة التاريخ النقدية-بحث في النظرية الالمانية للتاريخ، ترجمة:حافظ الجمالي، منشورات وزارة الثقافة، الجمهورية العربية السورية، دمشق، 1999.

6- بوس، لانجلواوسينو ، المدخل الى الدراسات التاريخية، نشر ضمن كتاب النقد التاريخى، ترجمة: عبدالرحمن البدوى، النشر وكالة المطبوعات، الطبعة الرابعة، الكويت، 1981.

7- تولار، تويلية و غي و جان ، صناعة المؤرخ، ترجمة: د.عادل العوا، دار الكلمة للنشروالتوزيع والطباعة، الطبعة الاولى، دمشق، سوريا، 1999.

توێژینەوە:

8- جوتشلك، لويس ، كيف نفهم التاريخ-مدخل الى تطبيق المنهج التاريخى، ترجمة: د. عائدة سليمان عارف و د. احمد مصطفى ابو حاكمة، دار الكاتب العربي، 1966.

9- دولونى، فرانسوا ازوفي-مارك، مسألة الذات، ضمن حوار فرانسوا ازوفي-مارك دولونى، ترجمة:عبدالرحيم الزحوتى، ضمن موقع:. http://membres,lycos.FR /minbar/10 -10 -2008/11 :30.

10- رستم، اسد ، مصطلح التاريخ-وهو بحث في نقد الاصول وتحرى الحقائق التاريخية وايضاحها وعرضها وفي ما يقابل ذلك في علم الحديث، المتكبة العصرية، الطبعة الاولى، صيدا- بيروت، لبنان، 2002.

11- روزنتال، فرانز ، علم التاريخ عند المسلمين، ترجمة:د.صالح احمد العلي، الطبعة الثانية، مؤسسة الرسالة، بيروت، لبنان، 1983.

12- ريكور، بول ، الذاكرة التاريخ النسيان، ترجمة وتقديم و تعليق:د.جورج زيناتي، الطبعة الاولى، دارالكتاب الجديد، بيروت، لبنان، 2009.

13- ريكور، بول ، الزمان والسرد، الحبكة والسرد التاريخي، الجزء الاول، ترجمة:سعيد الغانمي و فلاح رحيم، راجعه عن الفرنسية:جورج زيناتي، الطبعة الاولى، دار الكتاب الجديد المتحدة، بيروت، لبنان، 2006.
14- الزين، محمد شوقي ، فلسفة التاريخ وتكوين البشرية عند يوهان هردر- من نظام المعرفة الى نظام الحقيقة، مؤمنون بلا حدود مؤسسة دراسات وابحاث، ص.13 :http://www.mominoun.com/articles
15- ستروس، كلود ليظى ، الانثروبولوجيا البنيوية، ترجمة:د.مصطفى صالح، منشورات وزارة الثقافة والارشاد القومى، دمشق، 1977.
16- السعيدى، عبدالسلام ، جدلية التاريخ والحضارة : http://www.aljabriabed.net/n34_09saidi.html
17- صبحى، احمد محمود، في فلسفة التاريخ، مؤسسة الثقافة الجامعية، الاسكندرية، 1975.
18- صليبا، جميل ، المعجم الفلسفى بالالفاظ العربية والفرنسية والانكليزية واللاتينية، الجزء الاول، دار الكتاب اللبنانى، بيروت، لبنان، 1982.
19- ڤين، پول، ازمة المعرفة التاريخية-فوكو و ثورة في المنهج، ترجمة وتقديم:ابراهيت فتحى، مؤسسة الاهرام للنشر والتوزيع، القاهرة، 1998.
20- عبدالحميد، صائب ، علم التاريخ و مناهج المؤرخين، في علم التاريخ نشـة وتدويناونقدا وفلسفةومناهج كبار مؤرخى الاسلام، الطبعة الثانيةمركز الغدير، بيروت، لبنان، 2008.
21- عثمان، حسن ، منهج البحث التاريخى، دار المعارف، الطبعة الثامنة، القاهرة، لا م.س.
22- العروي، عبدالله ، مفهوم التاريخ-الالفاظ والمذاهب، المفاهيو والاصول، الطبعة الرابعة، الناشر:المركز الثقافي العربي، الدار البيضائ، المغرب، 2005.
23- غادامير، هانز جورج ، الحقيقة والمنهج-الخطوط الاساسية لتأويلية فلسفية، ترجمة:د.حسن ناظم و على حاكم صالح، راجعه على الالمانية:د:جورج كتورة، الطبعة الاولى، دار اويا، طرابلس، الجماهيرية العظمى، 2007.
24- فرو، قيس ماضي ، المعرفة التاريخية في الغرب-مقاربات فلسفية وعلمية وادبية، الطبعة الاولى، المركز العربي للابحاث ودراسة السياسات، الدوحة، قطر، 2013.
25- فوزى، حسين ، التاريخ والسير، دارالقلم، القاهرة، 1964.
26- كاسيرر، ارنست ، في المعرفة التاريخية، ترجمة:احمد حمدى محمود، مراجعة: على ادهم، الطبعة الثانية، الهيئة المصرية العامة للكتاب، 1997.

كتێب

27- الكوثراني، وجيه ، تاريخ التاريخ-اتجاهات-مدارس-مناهج، المركز العربي للابحاث و دراسة السياسات، الطبعة الثانية، بيروت، 2013.
28- كوسكا، ديظيد ، هيدغر ودورالمؤرخ، العدد 230 - الخميس 24 أبريل 2003م الموافق 21 صفر 1424هـ
http://www.alwasatnews.com/news/205410.html:
29- كولنجوود، ر.ج. ، فكرة التاريخ، ترجمة:محمد بكير خليل و محمد عبدالواحد خلاف، الناشر:لجنة التاليف والترجمة والنشر، 1968.
30- لوغوف، جاك ، التاريخ الجديد، ترجمة وتقديم:د.محمد الطاهرالمنصورى، الطبعة الاولى، المنظمة العربية للترجمة، بيروت، 2007.
31- مراد، قواسمى ، روح التاريخ عند نتشة: http://www.aljabriabed.net/n74_04kawasmi.htm
32- مونتسكيو، تأملات في تاريخ الرومان، اسباب النهوض والانحطاط، نقله من الفرنسية الى العربية: عبدالله العروى، المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء- المغرب، بيروت، لبنان، الطبعة الاولى، 2011.
33- مؤنس ، حسين ، التاريخ والمؤرخون-دراسة في علم التاريخ، ماهيته و موضوعاته و مذاهبه و مدارسه عند اهل الغرب واعلام كل مدرسة و بحث في فلسفة التاريخ، الناشر:الطبعة الثانية، دار الرشاد، مطبعة عربية لطباعة والنشر، القاهرة، 2001.
34- هرنشو، ف.ج.س، ، علم التاريخ، ترجمه وعلق حواشيه واضاف اليه فصلا في التاريخ عند العرب:عبدالحميد العبادى، سلسلة المعارف العامة، مطبعة لجنة التأليف والترجمة والنشر، 1944.
35- هوراس، جوزيف ، قيمة التاريخ، ترجمة:نسيم نصر، الطبعة الاولى، منشورات عويدات، بيروت، لبنان، 1974.
36- وايت، هيدن ، ميتافيزيقيا السردية، الزمان والرمز في فلسفة التاريخ عند ريكور، بلاَوكراوةتةوة لة: الوجود والزمان والسرد، فلسفة ثول ريكور، ترجمة:سعيد غنيمى، الطبعة الاولى، المركز الثقافى العربي، بيروت، لبنان، 1999.
37- ولد اباه، السيد ، التاريخ والحقيقة لدى ميشال فوكو، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، دار المنتخب العربى للدراسات والنشر,والتوزيع، الطبعة الاولى، بيروت، لبنان، 1994.
38- وليامز، جيمس ، ليوتارنحو فلسفة ما بعد الحداثة، ترجمة: ايمان عبدالعزيز، مراجعة: حسن طلب، المجلس الاعلى للثقافة، المشروع القومى للترجمة، الطبعة الاولى، القاهرة، 2003.
39- يفوت، سالم ، الزمان التاريخى، من التاريخ الكلي الى التواريخ الفعلية، الطبعة الاولى، دار الطليعة، بيروت، 1991.

بەزمانی ئینگلیزی:

E. H. WHAT IS HISTORY? file:///C|/Documents and Settings/Vidula/Local Settings/Temp/Rar$EX00.750/carr.htm (16 of - Carr,40
.http://trfa.org.uk/sixthform/wp-content/uploads/2014/07/HISTORY-What-is-history-E.H-Carr.pdf و97)7/20/2006 11:28:45 AM
White , Hayden, Interpretation in History Author(s): Source: New Literary History, Vol. 4, No. 2, On Interpretation: II (Winter, 1973), - 41
pp. 281-314 Published by: The Johns Hopkins University Press Stable URL: http://www.jstor.org/stable/468478. Accessed: 02/10/2013 03
– Butterfield, Herbert (1900-1979) ,The Whig Interpretation of History(1931): 42
https://cdn.preterhuman.net/texts/literature/general/Butterfield%20(Herbert)%20The%20Whig%20Interpretation%20of%20History.pdf.
STRATHERN, Marilyn, Artifacts of history Events and the interpretation of images, 43-
http://townsendgroups.berkeley.edu/sites/default/files/strathern_artifacts_of_history.pdf
44- Samson, Steven Alan, Models of Historical Interpretation, Contra Mundum, No. 11 Spring 1994: http://www.contra-mundum.org/cm/features/12_models.pdf

المؤرخ والكتابه التاريخيه

ملخص

يتناول هذا البحث العلاقه بين المؤرخ و كتابه التأريخ، وهو يتكون من ثلاث فصول، يتكون الفصل الاول من مبحثين، يدرس المبحث الاول العلاقه التأريخ المؤرخ، والمبحث الثانى يناقش واجبات المؤرخ. أما الفصل الثانى يتعامل مع السرد التاريخى والحدث التاريخى، ويتألف من مبحثين، المبحث الاول يتطرق الى السرد التاريخى والقى الضوء فى المبحث الثانى على الحدث التاريخى. يتناول الفصل الثالث والاخير دور الفكر فى الكتابه التاريخيه، و يتألف أيضا من مبحثين، حلل فى المبحث الاول مسأله الكتابه التأريخيه، وفى المبحث الثانى نوقش البناء الفكرى للكتابه التاريخيه. وأختتم البحث بأهم النتائج التى توصل اليها الباحث، ثم ذيا بقائمه لأهم المصادر والمراجع المستخدمه فى البحث.

The Study about Historian and writing history

Abstract

The significance of the study:

It may not be an exaggeration to say that History constitutes one of the widest aspects of humanity sciences, and that even the natural sciences have not been able to escape its hegemony. Except History, no science can claim to have no history of its own. Therefore, research in this area has its own significance because, apart from its positive aspects, its negative and dangerous aspects cab be utilized as a harmful device among different nations and powers, or within the same nation or power, i.e., between the ruling power and the people and social groups under that power. Hence, it is of vital importance to know what History is.

The aims:

Nations across the world conducted many researches, in different languages, in the area of history. But as for the Kurdish nation, one can hardly find any researches written in Kurdish concerning this wide area of knowledge. Therefore, the aim of the study is to familiarize the Kurdish reader with the term and nature of history. This, on the one hand, acquaints the Kurdish readers with the different aspects of this field, and on the other hand, helps them to better understand the science of history.

The Problem:

The study is an attempt to answer questions like: what does history mean? What is its nature? Is it regarded a science or knowledge? Is it closer to literature or art? Is it both a science and knowledge?

Hypothesis:

It is hypothesized that history has a dual nature; it can be both a science and knowledge. It is a science in the sense that it involves formulas of different or repeated patterns, and knowledge as it is the result of the individual's accumulated experience.

Methodology:

The method adopted in writing this paper is based on a historic – analytic method.

The Structure:

The paper is divided into three main sections: section one is concerned with the term and definition of history. This section is subdivided into two parts; part one sheds light on the term 'history', and part two defines and analyses it as one of humanity sciences. Section two is similarly divided into two subsections: the first identifies the meaning and the subject of history, and the second illustrates the benefit and the purpose behind it. Section three, finally, dwells on the nature and structure of history. It involves three subsections: the first tackles the nature of history and its being a science, the second focuses on its being a field of knowledge, and the last exhibits our own viewpoint about history under the title 'another perspective for the nature of history'. The paper ends with the conclusions the researcher has arrived at, and a list of the references cited.